

ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΩΝ

1. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ προγενέστερη φιλοσοφικὴ παράδοση

Ἡ πασίγνωστη, ἐναρκτήρια τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*¹, πρόταση πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει ἐκφράζει ξεκάθαρα τὴ θέση τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ἐνδιάθετη στὸν ἄνθρωπο τάση πρὸς ἀναζήτηση τῆς γνώσης καὶ συνάδει ταυτόχρονα μὲ τὴν πεποίθησή του ὅτι στὴ συσσωρευμένη γνώση τοῦ παρελθόντος ἀναμφίβολα ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀλήθειας, τὰ ὅποια ἀξίζει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ ἀξιοποιοῦνται κατὰ τὴν προσέγγιση τοῦ ἐκάστοτε ζητήματος. Ἡ στάση αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπέναντι στὸ προϋπάρχον corpus γνώσης – στὴν προκεμένη περίπτωσι: στὴν προγενέστερη φιλοσοφία – τοῦ ὑπαγορεύεται ἀπὸ λόγους τόσο ἱστορικοφιλοσοφικοὺς ὅσο καὶ μεθοδολογικοὺς, πρωτίστως ἀπὸ τὴ θέση του ὅτι ὁ προγενέστερος φιλοσοφικὸς στοχασμὸς συνιστᾷ ἓνα ἀποφασιστικὸ στάδιο στὴν ὅλη ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης, πρὸς τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος αἰσθάνεται ὑποχρεωμένος νὰ ἀντιπαρατεθεῖ καὶ τὴν ἀντιπαράθεση αὕτη τὴν κατανοεῖ ὅχι ὡς ἀπλὴ καταγραφὴ τῶν προγενεστέρων δοξῶν, ἀλλὰ ὡς φιλοσοφικὴ ἀντιπαράθεσή του μὲ τὶς θέσεις τῶν προδρόμων του². Ὁ Ἀριστοτέλης πίστευε ὅτι ἡ ἀντιπαράθεση αὕτη μὲ τὶς θεωρίες τῶν προγενεστέρων θὰ προσφέρει τὰ κατάλληλα ἔνδοξα, τὴ μόνη ἀφετηρία ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴν πρόσβαση στὶς πρῶτες ἀρχές· ἡ

1. A1. 980a1. – Οἱ κύριες θέσεις τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἀνακοινώθηκαν στὸ 11^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας ποὺ ἔλαβε χώρα στὴν Πάτρα (Πανεπιστήμιο Πατρῶν), 17-19 Ὀκτωβρίου 2008, καὶ θέμα του ἦταν «Ἡ ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου καὶ οἱ μετασχηματισμοὶ τῆς».

2. O. GIGON, *Die ἀρχαὶ der Vorsokratiker bei Theophrast und Aristoteles*, στὸ: I. DÜRING (Hrsg.), *Naturphilosophie bei Aristoteles und Theophrast. Verhandlungen des 4. Symposium Aristotelicum veranstaltet in Göteborg, August 1966*, Heidelberg 1969, σ. 114. O. H. HAPP, *Hyle. Studien zum aristotelischen Materie-Begriff*, Berlin-New York 1971, σσ. 61 κ. ἐξ., ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συνδέει ἔντονα καὶ συνειδητὰ στὸ φιλοσοφεῖν του τρία στοιχεῖα τῆς «παράδοσης»: α) τὴν communis opinio τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, β) τὰ θεωρήματα τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας καὶ γ) τὴ γλώσσα τῆς παράδοσης, ἐνῶ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του ὡς κριτήριον τῆς ἀλήθειας καὶ τὸ consensus omnium (θεωρώντας τὸ μόνον ὡς ἐπιπρόσθετη ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσα ἐπίλυση ἐνὸς προβλήματος).

ιστορία της φιλοσοφίας είναι έπομένως αναντικατάστατη ως παρακαταθήκη *ἐνδόξων*³. Έτσι, «ή συζήτηση γύρω από τις αρχές που πρέσβευαν οί πρόδρομοι του Αριστοτέλη, συχνά συμπεριλαμβανομένων του Πλάτωνα και των άμεσων μαθητών του, αποτελεί σταθερό γνώρισμα των συστηματικών *πραγματειών* του Σταγειρίτη»⁴. Όσον αφορά στη μεθοδολογία του, μέρος της μεθόδου του Αριστοτέλη συνιστά, όταν καταπιάνεται με τη διαλεκτική *πραγμάτευση* ενός ζητήματος, «να έπιμερίζει ένα γένος στα είδη του, προκειμένου να έπισκοπήσει τις σχετικές διδασκαλίες (*δόξαι*), και να εκθέσει τις διαφωνίες και τις ευρύτερα αποδεκτές απόψεις, έτσι ώστε να τις αποτιμήσει, να ασκήσει κριτική σέ αυτές με τον πλέον εύστοχο τρόπο και να τις προωθήσει»⁵.

Ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζει ο Αριστοτέλης την προγενέστερη φιλοσοφία υπήρξε καθοριστικός όχι μόνο για τη γνώση μας των θεωριών των πρωίμων φιλοσόφων – όπως και θεωριών του Πλάτωνα, για τις οποίες στους διαλόγους γίνονται νύξεις, αλλά στην ύστερη παράδοση υπάρχει αρκετό υλικό⁶ –, αλλά και για το γεγονός ότι από τον μαθητή και φίλο του Θεόφραστο προσδιορίστηκε σέ μεγάλο βαθμό όλη ή δοξογραφική παράδοση, με το έργο του τελευταίου *Φυσικών* (ή *Φυσικά*) *δόξαι*⁷. Οί οποίες έλλείψεις ή προκαταλήψεις της αριστοτελικής προσέγγισης της προσωκρατικής φιλοσοφίας

3. Β. ΚΑΛΦΑ, *Αριστοτέλης. Μετά τα φυσικά. Βιβλίο Α΄, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια*, Αθήνα 2009, σσ. 77, 79. Όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο ίδιος, *ένθ' άν.*, σ. 77, «ο Αριστοτέλης είναι ο πρώτος φιλόσοφος που συλλαμβάνει τη φιλοσοφία ως μια μορφή διαλόγου με τους προγενέστερους στοχαστές».

4. J. MANSFELD, Οί πηγές, στο: Α. Α. LONG (έπιμ.), *Οί προσωκρατικοί φιλόσοφοι. Συναγωγή συστατικών μελετημάτων*, μτφρ. Θ. Νικολαΐδης-Τ. Τυφλόπουλος, έπιμ. Δ. Ι. Ίακώβ, Αθήνα 2005, σ. 71.

5. *Ένθ' άν.*, σ. 72.

6. Λ.χ., ή διδασκαλία περί των αρχών, *Μ. τ. φ.* Α6, 8-9, ή οποία αποτελεί και σήμερα ένα από τα πλέον επίμαχα ζητήματα της έρευνας της πλατωνικής φιλοσοφίας. Πρόκειται για τα αποκαλούμενα *άγραφα δόγματα*, με των οποίων την ανάδειξη πιστώνεται κυρίως ή λεγόμενη «Σχολή της Τυβίγγης». Για το ζήτημα αυτό, έντελώς συνοπτικά και με αντιπροσωπευτική βιβλιογραφία, βλ. Κ. BORMANN, *Πλάτων*, μτφρ. Ι. Γ. Καλογεράκος, Αθήνα 2006, σσ. 24 κ. έξ.· περιεκτικά Η. J. KRÄMER, «Platons Ungeschriebene Lehre», στο: Τ. KOBUSCH-B. MOJSISCH (Hrsg.), *Platon. Seine Dialoge in der Sicht neuer Forschungen*, Darmstadt 1996, σσ. 249-275· πβ. τη βιβλιοκρισία μου, *Έλληνικά*, 50, 2000, σσ. 366-374. Για την ανάγνωση των πλατωνικών διαλόγων (με συναγωγή καιρίων συναφών χωρίων τους) ως έργων που παραπέμπουν στην προφορική φιλοσοφία του Πλάτωνα βλ. Τ. Α. SZLEZÁK, *Πώς να διαβάσουμε τον Πλάτωνα*, μτφρ. Π. Κοτζιά, Θεσσαλονίκη 2004. Πρόσφατη *πραγμάτευση* των παραπάνω κεφαλαίων των *Μ.τ.φ.* σέ συνάρτηση με τους πλατωνικούς διαλόγους γίνεται από τον Β. ΚΑΛΦΑ, *ένθ' άν.*, σσ. 96 κ. έξ.

7. Πβ. W. K. C. GUTHRIE, *A History of Greek Philosophy*, vol. I: *The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*, Cambridge 1978 [1962], σ. 41, ο οποίος επίσης υπογραμμίζει, *ένθ' άν.*, σημ. 3, την επίδραση της αριστοτελικής αποτίμησης των προσωκρατικών στο έργο αυτό του Θεόφραστου. Πολύ κατατοπιστική και με αξιοποίηση των πορισμάτων της νεότερης και σύγχρονης έρευνας είναι ή έμπεριστατωμένη *πραγμάτευση* του ζητήματος του έργου αυτού του

έχουν υπογραμμισθεῖ⁸, ἐνῶ καὶ οἱ προκειμένους της ἔχουν ἀξιολογηθεῖ (ἀπὸ θετικότερη προοπτική)⁹, καὶ δὲν εἶναι ἀντικείμενο τῆς παρούσης ἐργασίας ἡ συστηματικὴ πραγματεύση τοῦ ζητήματος κατὰ πόσο ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε ἀξιόπιστος ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας¹⁰. Ὅρθα ὁμως υπογραμμίζεται ὅτι «ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν πρῶτα φιλόσοφος καὶ κατὰ δεύτερο λόγο ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἡ θεώρηση ἀπὸ αὐτὸν τῶν προγενεστέρων του στόχευε ἀπερίφραστα στὸ νὰ ἐκμαιεύσει κατὰ πόσο πέρασαν τὸ δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε στὴ δική του ἀντίληψη γιὰ τὴν πραγματικότητα»¹¹. Ἔχει ἐξάλλου ἐπισημανθεῖ ὅτι «κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας συνιστοῦσε μέρος τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας, ἐξυπηρετώντας ποικίλους σκοπούς. Οἱ ιδέες τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων χρησιμοποιοῦνταν καὶ ἐρμηνεύονταν πολύτροπα καί, τὶς περισσότερες φορές, χρησίμευαν μόνο ὡς ἐφαλτήριο»¹². Τὸ παράδειγμα τοῦ «ὑποκειμένου» εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸ πῶς ὁ Ἀριστοτέλης προσλαμβάνει καὶ ἐρμηνεύει στὸ πλαίσιο τοῦ δικοῦ του φιλοσοφικοῦ συστήματος ἓνα μεγάλο ἱστορικοφιλοσοφικὸ ὕλικό, ἀλλὰ καὶ πῶς καθιστᾷ τὸ ὕλικό αὐτὸ ἐφαλτήριο νέων συλλήψεων.

Θεόφραστου καὶ τῶν ἐπιδράσεών του στὴ μεταγενέστερη παράδοση ἀπὸ τὸν J. MANSFELD, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 63 κ. ἐξ., ὅπου καὶ συστηματικὴ ἐπαναξιολόγηση τῶν *Doxographi Graeci* (1879) τοῦ H. DIELS. Ἡ βιβλιογραφία ἐμπλουτίστηκε καθοριστικὰ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ μὲ τὸ ἔργο τῶν J. MANSFELD-D. T. RUNIA, *Aetiana. The Method and Intellectual Context of a Doxographer*, vol. I: *The Sources*, Leiden-New York-Köln 1996.

8. Πολὺν ἔντονα ἀπὸ τὸν C. S. CHERNISS, *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, Baltimore 1935. Γιὰ μία ἀποτίμηση σήμερα τῆς κριτικῆς τοῦ Cherniss βλ. B. ΚΑΛΦΑ, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 64 κ. ἐξ.

9. Ἀπὸ τοὺς W. K. C. GUTHRIE, *Aristotle as a Historian of Philosophy: Some Preliminaries*, *The Journal of Hellenic Studies*, 77, 1957, σσ. 35-41 / γερμ.: *Aristoteles als Philosophie-Historiker: Prolegomena*, μτφρ. H.-J. Newiger, στὸ: P. MORAUX (Hrsg.), *Aristoteles in der neueren Forschung*, Darmstadt 1968, σσ. 212-231, καὶ J. G. STEVENSON, *Aristotle as Historian of Philosophy*, *The Journal of Hellenic Studies*, 94, 1974, σσ. 138-143.

10. Νεότερη συζήτηση τοῦ θέματος γίνεται ἀπὸ τοὺς C. COLLOBERT, *Aristotle's Review of the Presocratics: Is Aristotle Finally a Historian of Philosophy*, *Journal of the History of Philosophy*, 40, 2002, σσ. 281-295, καὶ B. ΚΑΛΦΑ, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 44-79, ἰδιαίτ. σσ. 64 κ. ἐξ.

11. W. K. C. GUTHRIE, *ἐνθ' ἄν.* (σημ. 7), σ. 41. Ὁ O. GIGON, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 114, ἐπισημαίνει χαρακτηριστικὰ ὅτι πρὸς ὅλες τὶς προγενέστερες δόξεις, τὶς ὁποῖες ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει στοὺς τομεῖς τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας, ἀπευθύνει ἐξυπαρχῆς τὸ ἐρώτημα ἂν καὶ σὲ ποιοῦ βαθμὸ εἶναι ὀρθὴς ἡ λανθασμένες σὲ συνάρτηση μὲ τὸ πῶς ὁ ἴδιος κατανοεῖ τὸ συγκεκριμένο ζήτημα. Καί, βαδίζοντας ἔτσι, τοῦ ἀποδεικνύεται, μεταξὺ ἄλλων, ποιὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς δόξεις μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν προστάδια τῆς δικῆς του γνώσης καὶ μποροῦν ἐπομένως νὰ παράσχουν στὴ δική του θέση τὴν ἐπιθυμητὴ ἱστορικοφιλοσοφικὴ πιστοποίηση.

12. J. MANSFELD, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 63, ὁ ὁποῖος συνεχίζει: «Αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνο γιὰ τὴ στάση σημαντικῶν στοχαστῶν, ὅπως ὁ Πλάτωνας καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ κατὰ πολὺ ταπεινότερα ἔργα ποὺ ἀποτελοῦσαν συλλογὲς διδασκαλιῶν, μὲ ἢ χωρὶς κάποιες βιογραφικὲς λεπτομέρειες, συλλογὲς οἱ ὁποῖες κυκλοφοροῦσαν σὲ εὐρεία μᾶλλον κλίμακα». Καὶ τονίζει, αὐτ.: «Τὸ ἰδανικὸ μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ ἐπινόηση τοῦ δέκατου ἑνάτου αἰῶνα».

2. Προαριστοτελική θεωρία τοῦ «ὑποκειμένου» σὲ φυσικοφιλοσοφικὸ πλαίσιο;

Ἀναζητώντας τὴν προαριστοτελικὴ φιλοσοφικὴ χρῆση τοῦ ὅρου «ὑποκείμενον»¹³ καὶ ξεκινώντας ἀπὸ τοὺς προσωκρατικούς, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς εἶναι ξένος πρὸς τὸ λεξιλόγιο τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων καὶ ἐπίσης ὅτι ὁ ὅρος «ὑποκείμενον» ἢ καὶ παρεμφερεῖς ἐκφράσεις ἀπαντοῦν (α) πρωτίστως σὲ φυσικοφιλοσοφικὰ συμφραζόμενα καὶ (β) μόνο ἐκεῖ ὅπου ἡ δοξογραφικὴ γραφίδα ἔχει βάλει τὴ σφραγίδα της¹⁴. Εἶναι ἐξάλλου προφανὲς ὅτι οἱ μεταγενέστερες πηγές, προπάντων ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Θεόφραστος, ἔχουν ἀφετηρία μίᾳ παγιωμένη ἤδη φιλοσοφικὴ χρῆση τοῦ «ὑποκειμένου», καὶ ἀκριβῶς αὐτὴν ἔχουν κατὰ νοῦ ὅταν προβάλλουν στὶς θεωρίες τῶν προσωκρατικῶν τὸ ἐρώτημα, λ.χ., γιὰ τὴν οὐσίαν¹⁵. Μέσα ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῆς ὕστερης παράδοσης μαρτυρεῖται ἐπίσης ἡ χρῆση τοῦ ὅρου «ὑποκείμενον» στὴ σοφιστικὴ, καὶ συγκεκριμένα στὸν Γοργία¹⁶. Στὸν Πλάτωνα, στὴ συνέχεια,

13. Ἡ ἱστορία τῆς ἔννοιας «(τό) ὑποκείμενον» ἐξετάζεται συστηματικὰ ἀπὸ τὸν Α. PRONAY, Ὑποκεῖσθαι-Ὑποκείμενον, *Archiv für Begriffsgeschichte*, 28, 1984, σσ. 7-48 – μελέτη ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς του *Untersuchungen zu ὑποκείμενον bei Aristoteles*, Basel 1980 –, ὅπου καὶ παρατίθεται ἐκτενὴς βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα. Ἐποπτικὴ εἰκόνα τῆς ιστορικοφιλοσοφικῆς ἐξέλιξης τοῦ ὅρου γίνεται ἀπὸ τὸν Β. KIBBLE, Subjekt, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, τ. 10, Darmstadt 1998, σσ. 373 κ. ἐξ.· πβ. Μ. KAUFMANN, Substrat, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, τ. 10, Darmstadt 1998, σσ. 557-560.

14. «ὑποκείμενον»: ΘΕΟΦΡ. (D. 476) κατὰ τὸν ΣΙΜΠΛ. *Εἰς Φυσ.* 24, 13 (DK 12A9) δῆλον δὲ ὅτι τὴν εἰς ἀλλήλα μεταβολὴν τῶν τεττάρων στοιχείων οὗτος θεασάμενος (ἐνν. Ἀναξίμανδρος) οὐκ ἠξίωσεν ἐν τι τούτων ὑποκείμενον ποιῆσαι, ἀλλὰ τι ἄλλο παρὰ ταῦτα. ΘΕΟΦΡ. Π. αἰσθ. 72 (DK 68A135) οὐ γὰρ πᾶν τὸ σφαιροειδὲς οὐδὲ τὰ ἄλλα σχήματα τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, ὥστε καὶ κατὰ τὸ ὑποκείμενον ἔδει διορίζειν. «φύσις ὑποκειμένη»: ΘΕΟΦΡ. (D. 476) κατὰ τὸν ΣΙΜΠΛ. *Εἰς Φυσ.* 24, 26 (DK 13A5) Ἀναξίμενης[...] ἐταῖρος γεγονώς Ἀναξίμανδρου, μίαν μὲν καὶ αὐτὸς τὴν ὑποκειμένην φύσιν καὶ ἄπειρόν φησιν ὥσπερ ἐκεῖνος. ΘΕΟΦΡ. (D. 475) κατὰ τὸν ΣΙΜΠΛ. *Εἰς Φυσ.* 23, 33 (DK 18, 7) (= DK 22A5) Ἴππασος[...] καὶ Ἡράκλειτος[...] πῦρ ἐποίησαν τὴν ἀρχὴν καὶ ἐκ πυρὸς ποιοῦσι τὰ ὄντα πυκνώσει καὶ μανώσει καὶ διαλύουσι πάλιν εἰς πῦρ ὡς ταύτης μιᾶς οὐσῆς φύσεως τῆς ὑποκειμένης. Πβ. ΑΡΙΣΤ. Π. οὐρ. Γ5. 303b10 κ. ἐξ. (DK 63) ἔνιοι γὰρ ἐν μόνον ὑποτίθενται (ἐνν. στοιχεῖον) καὶ τοῦτο οἱ μὲν ὕδωρ, οἱ δ' αἶρα οἱ δὲ πῦρ. Χρῆση τοῦ ὅρου «ὑποκείμενον» γίνεται στὴ μαρτυρία τοῦ ΔΙΟΔ. Ι 8, 3 (DK 68B5, 1) καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθέντας σύμβολα περὶ ἐκάστου τῶν ὑποκειμένων γνώριμον σφίσιν αὐτοῖς ποιῆσαι τὴν περὶ ἀπάντων ἐρμηνείαν, ποὺ πιστεύεται πὼς ἀντικατοπτρίζει δημοκρίτειες ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ· γιὰ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ὅλης μαρτυρίας (Ι 7-8) βλ. Ι. Γ. ΔΕΛΛΗ, Ἡ μαρτυρία τοῦ Διόδωρου τοῦ Σικελιώτη γιὰ τὸ Δημόκριτο, *Φιλοσοφία*, 13-14, 1983-1984, σσ. 109-125.

15. Πβ. J. KLOWSKI, Das Entstehen der Begriffe Substanz und Materie, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 48, 1966, σ. 41.

16. ΣΕΞΤ. ΕΜΠΕΙΡ. Πρὸς μαθημ. VII 86 (DK 82B3). Τὸ ὅλο χωρίο στὸν ΣΕΞΤΟ (VII 65-87) (DK 82B3), καθὼς καὶ τὰ κεφ. 5 καὶ 6 τοῦ ψ.-αριστ. ἔργου ΜΞΓ (= 979a12-980b21) – τὰ κεφ. αὐτὰ δὲν ἔχουν συμπεριληφθεῖ στοὺς D.-K., ἀλλὰ περιλαμβάνονται στὰ ἔργα: Τ. BUCHHEIM, *Gorgias von Leontinoi. Reden, Fragmente und Testimonien. Herausgegeben mit Übersetzung und Kommentar*, Hamburg 1989, σσ. 40-53, καὶ Ν. Μ. ΣΚΟΥΤΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ

«ὑποκείμενον»/«ὑποκεισθαι» εἶναι ὅροι ποὺ ἀπαντοῦν στοὺς διαλόγους μὲ διάφορες σημασίες – μεταξὺ αὐτῶν καὶ μὲ τὴ σημασία τοῦ «ἀποτελῶ τὴ βάση (ένος πράγματος, κ.τ.δ.)»¹⁷ –, ὅχι ὅμως μὲ τὸ ἰδιαίτερο ἱστοριοφιλοσοφικὸ περιεχόμενο ποὺ προσλαμβάνουν στὸ πλαίσιο τῆς μεταγενέστερης φυσικῆς φιλοσοφίας. Τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ὥς «ὑποκειμένου» στὸ πλαίσιο τῆς πλατωνικῆς φυσικῆς φιλοσοφίας θὰ μπορούσε νὰ διεκδικήσει ἡ χώρα στὸν πλατωνικὸ *Τίμαιο*, κατανοημένη ὡς ἓνα εἶδος χώρου-ὑλῆς – ὅπως ἄλλωστε τὴν ἐρμήνευσε ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης¹⁸ –, ὡς ἓνα οὐδέτερο ὑποκείμενο τοῦ σωματικοῦ/ὕλικου κόσμου, ποὺ λειτουργεῖ ἔτσι, ὥστε ἀφενὸς μὲν νὰ θεμελιώνει τὴ διαφορὰ τῶν αἰσθητῶν ἀπὸ τὶς ιδέες καὶ ἀφετέρου νὰ προσφέρει ἓναν τόπο στὰ αἰσθητὰ καὶ νὰ συμβάλλει ὡς «μητέρα» καὶ «τροφὸς» στὴ σύστασή τους. Ὁ Πλάτων, παρὰ τοὺς πολλοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους περιγράφει τὴν *χώραν*¹⁹, ἀποφεύγει συστηματικὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ὥς «ὑποκειμένου», παριστάνοντάς την, συγκεφαλαιωτικά, ὡς *τρίτον γένος* [...], *φθορὰν οὐ προσδεχόμενον*, *ἔδραν δὲ παρέχον ὅσα ἔχει γένεσιν πᾶσιν*²⁰. «Ἡ βασικὴ πλατωνικὴ ιδέα εἶναι ἡ σύλληψη τῆς Ὑποδοχῆς ὡς ἀπροσδιόριστης ἀρχῆς, ἀρχῆς ἢ ὁποία, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπολύτως καθορισμένη ἀρχὴ τῶν Ἰδεῶν, ὀδηγεῖ στὸ γίγνεσθαι. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὀπτικὴ γωνία, ἡ πλατωνικὴ Χώρα καλεῖται νὰ παίζει τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ὕλη»²¹. Στὸ λεξιλόγιο τῶν πλατωνικῶν ιδεῶν τὸ «ὑποκείμενον» ἀσφαλῶς ἀπουσιάζει. Εἶναι προφανὲς λοιπὸν ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ ὅρος «(τό) ὑποκείμενον» ὡς *terminus*

ἀρχαία σοφιστικὴ. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα. Ἐπιμέλεια κειμένων, μετάφραση, σχολιασμός, Ἀθήνα 1998 [1991], σσ. 193-202 – θεωροῦνται ὅτι διασώζουν βασικὲς θεωρίες τοῦ Γοργία ποὺ ἀναπτύσσονταν στὸ ἔργο του *Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως*. Βλ. σχετικὰ Ν. Μ. ΣΚΟΥΤΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ἔνθ' ἀν.*, σσ. 203-204.

17. Μὲ τὴ σημασία αὐτὴ ἀπαντᾷ, λ.χ., στὸν *Πρωτ.* 349b4, 359a2, στὸν *Κρατ.* 436d6 κ. ἄ.

18. *Φυσ. ἀκρ.* Δ2. 209b11-12 διὸ καὶ Πλάτων τὴν ὕλην καὶ τὴν χώραν ταὐτό φησιν εἶναι ἐν τῷ *Τιμαίῳ*. Ἡ ἀριστοτελικὴ ἐρμηνεία τῆς χώρας ὡς ὕλης ἔχει προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐρευνας. Οἱ ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις τοῦ ὅλου χωρίου (209b6-17) ἐκτίθενται καὶ συζητοῦνται ἐμπεριστατωμένα ἀπὸ τὸν J. FRITSCH, *Aristotle on Χώρα in Plato's Timaeus* (*Physics* IV:2, 209b6-17), *Archiv für Begriffsgeschichte*, 48, 2006, σσ. 27-44, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρηματολογεῖ ὑπὲρ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀριστοτελικῆς ἐρμηνείας.

19. *Τίμ.* 49a-52e.

20. *ἔνθ' ἀν.*, 52a-b.

21. Β. ΚΑΛΦΑ, *Πλάτων, Τίμαιος. Εἰσαγωγή-μετάφραση-ἐρμηνεία*, Ἀθήνα 1997 [1995], σσ. 135-136, ἀκολουθώντας τὸν F. SOLMSEN, *Aristotle's System of the Physical World: A Comparison with His Predecessors*, Ithaca NY 1960, σσ. 118 κ. ἐξ. Ὁ ΚΑΛΦΑΣ, *ἔνθ' ἀν.*, σ. 136, ἐπισημαίνει ὅτι «ὁ Πλάτων ὅμως θὰ περιοριστεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι ἡ χώρα “προσφέρει ἔδρα σὲ ὅλα ὅσα ἔχουν γεννηθεῖ” (52b)· δὲν θὰ θεωρήσει ὅτι ἡ Χώρα εἶναι συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ σώματος ποὺ τὸ ἀκολουθεῖ ὡς ὕλη στὶς μετακινήσεις του»· καὶ συμπεραίνει, αὐτ., ὅτι «ἡ καλύτερη εἰκόνα ποὺ διαθέτουμε γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ λειτουργία τῆς Ὑποδοχῆς εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ κινούμενου καθρέφτη, ἐπάνω στὸν ὁποῖο σχηματίζονται τὰ ὁρατὰ εἶδωλα τῶν Ἰδεῶν – μεταφορὰ πού, δυστυχῶς, δὲν ὑπάρχει στὸ πλατωνικὸ κείμενο». Σὲ σύνδεση τῆς χώρας μὲ τὴν πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἀρχῶν προβαίνει ὁ H. HARR, *ἔνθ' ἀν.*, σσ. 111-112, κατὰ τὸν ὁποῖο, *ἔνθ' ἀν.*, σ. 112, ἡ χώρα μὲ ὅλες τῆς τὶς ὀψεις, ὅπως παρουσιάζονται στὸν *Τίμαιο*, κατεῖχε προφανῶς μιὰ σταθερὴ θέση στὴν πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἀρχῶν μὲ τὶς μορφὲς μὲ τὶς ὁποῖες παρουσιάζεται ἡ ἀόριστος δυνάς.

technicus τοῦ φιλοσοφικοῦ λεξιλογίου δὲν ἔχει ἀκόμη καθιερωθεῖ. Ἐνδέχεται ὅμως, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἀριστοτελικὴ χρήση τῶν ὄρων ὑποκεῖσθαι καὶ ὑποκειμένον στὸ ἔργο *Κατηγορίαι*, νὰ ὑπάρχει συγγένεια μὲ τὴν πλατωνικὴ χρήση τῶν ρημάτων ὑποκεῖσθαι καὶ ὑποτίθεσθαι, ὅπως αὐτὴ ἀποτυπώνεται σὲ ὁρισμένα πλατωνικὰ χωρία²², καὶ ἔτσι νὰ στοιχειοθετεῖται ὡς πρὸς αὐτὸ ἐπιρροὴ τῆς ὕστερης πλατωνικῆς ἢ ἀκαδημαϊκῆς ὁρολογίας στὴν ἀριστοτελικὴ ὁρολογία²³.

3. Ὅψεις τοῦ «ὑποκειμένου» στὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία

Μὲ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ ὅρος «(τό) ὑποκειμένον» εἰσάγεται στὴ φιλοσοφικὴ ὁρολογία μὲ τρόπο ποὺ ἀποβαίνει ἐντελῶς καθοριστικὸς (α) γιὰ τὴν προσέγγιση τῆς ἔννοιας τῆς οὐσίας (προπάντων στὰ βιβλία Ζ', Η' καὶ Θ' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*)²⁴, (β) στὴ θεωρία του γιὰ τὶς κατηγορίες, καὶ (γ), στὸ πλαίσιο τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσης, στὴ θεωρία του γιὰ τὴν κίνηση καὶ τὴ μεταβολή. Ὁ Ἀριστοτέλης δίνει στὸν ὅρο αὐτό, ὅπως κάνει καὶ σὲ πλῆθος ἄλλων ὄρων, ἐννοιολογικὸ περιεχόμενο, προκειμένου νὰ δώσει ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν οὐσία τῆς προτασιακῆς ἔκφρασης καὶ τοῦ ὁρισμοῦ ταυτόχρονα, ὁ ἴδιος ὅρος χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ τὴν ἀντιπαράθεσή του μὲ τοὺς προσωκρατικούς, οἱ ὁποῖοι ἀντιμετώπισαν τὸ πρόβλημα τοῦ γίγνεσθαι τῶν πραγμάτων καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν ιδιοτήτων τους, προκειμένου νὰ ἐκφράσει τὸν ὑλικὸ φορέα τῶν ποιότητων²⁵. Ὅτι λοιπὸν ἡ ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου παίζει σημαντικὸ ρόλο ἀφενὸς μὲν στὴν θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ

22. Σοφ. 251a8-b3· ἐπίσης Πολ. 581c6, Πρωτ. 349a8 κ. ἐξ.

23. Ὁ Α. PRONAY, ἔνθ' ἀν., σσ. 45 κ. ἐξ., ἀφοῦ συγκρίνει τὰ χωρία αὐτὰ (προηγ. σημ.) μὲ συναφῆ χωρία τῶν *Κατηγοριῶν*, παρατηρεῖ, ἔνθ' ἀν., σσ. 47-48, ὅτι (α) ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι οἱ ὕστεροι πλατωνικοὶ διάλογοι *Φίληβος*, *Παρμενίδης*, *Σοφιστής* καὶ *Πολιτικός* πρέπει νὰ γράφτηκαν περὶ τὸ τέλος τῆς διδακτικῆς δραστηριότητος τοῦ Πλάτωνα στὴν Ἀκαδημία καὶ ὅτι ὡς πρὸς τὴν προβληματικὴν τους καὶ τὴ γλωσσικὴν τους ἔκφραση ἑναρμονίζονται μὲ τὶς *Κατηγορίες*, καὶ (β) ἂν λάβει ἀκόμη κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ἀριστοτέλης στὶς *Κατηγορίες* (οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ γράφτηκαν μεταξὺ τοῦ 360 καὶ 355) εἰσάγει ὡς αὐτονόητες ὡς πρὸς τὸ νόημά τους τὶς τεχνητὰ σχηματισμένους καὶ χρησιμοποιούμενους φράσεις καθ' ὑποκειμένου λέγεσθαι καὶ ἐν ὑποκειμένῳ εἶναι, τότε εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἀνατρέχει σὲ μία ἤδη καθιερωμένη ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ὁρολογίας χρήση τῶν ρημάτων ὑποκεῖσθαι καὶ ὑποτίθεσθαι, προσλαμβάνοντας ἔτσι ἓνα τμήμα τῆς ὕστερης πλατωνικῆς ἢ ἀκαδημαϊκῆς ὁρολογίας.

24. Βλ. χαρακτηριστικὰ Μ. τ. φ. Ζ3. 1028b33-37 *Λέγεται δ' ἡ οὐσία, εἰ μὴ πλεοναχῶς, ἀλλ' ἐν τέτταρσί γε μάλιστα· καὶ γὰρ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ καθόλου καὶ τὸ γένος οὐσία δοκεῖ εἶναι ἐκάστου, καὶ τέταρτον τούτων τὸ ὑποκειμένον. τὸ δ' ὑποκειμένον ἐστὶ καθ' οὗ τὰ ἄλλα λέγεται, ἐκεῖνο δὲ αὐτὸ μηκέτι κατ' ἄλλον·* ἐπίσης Μ. τ. φ. Ζ3. 1029a7-9 *νῦν μὲν οὖν τύπῳ εἴρηται τί ποτ' ἐστὶν ἡ οὐσία, ὅτι τὸ μὴ καθ' ὑποκειμένου ἀλλὰ καθ' οὗ τὰ ἄλλα.* Βλ. σχετικὰ Μ. WEDIN, *Subjects and Substance in Metaphysics Z3*, στὸ: C. RAPP (Hrsg.), *Aristoteles. Metaphysik. Die Substanzbucher (Z, H, Θ)*, Berlin 1996, σσ. 41-73· ἐπίσης T. SCALTSAS, *Substratum, Subject, and Substance, Ancient Philosophy*, 5, 1985, σσ. 215-240. Οἱ δύο κύριες σημασίαι τοῦ «ὑποκειμένου» συμπυκνώνονται στὰ Μ. τ. φ. Ζ13. 1038b4-6 *καὶ γὰρ περὶ τοῦ τί ἦν εἶναι καὶ τοῦ ὑποκειμένου, ὅτι διχῶς ὑπόκειται, ἢ τόδε τι ὄν, ὥσπερ τὸ ζῶον τοῖς πάθεσιν, ἢ ὡς ἡ ὕλη τῇ ἐντελεχείᾳ.*

25. Α. PRONAY, ἔνθ' ἀν., σ. 8.

τις κατηγορίες καὶ τὰ λεγόμενα κατηγορούμενα, λ.χ. γένος, ὅρος, συμβεβηκός, διαφορά, καὶ ἀφετέρου, ὡς συνώνυμο τῆς ὕλης, στὴ θεωρία του γιὰ τὰ τέσσερα αἴτια τοῦ γίνεσθαι, ἀποτελεῖ παλαιὸ κτῆμα τῆς ἔρευνας, ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ²⁶. Τῇ νεότερῃ καὶ σύγχρονῃ ἔρευνᾳ ἀπασχολοῦν συνθετότερα προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ χρήση τοῦ ὑποκειμένου σὲ συνάφεια, λ.χ., πρὸς τὶς συνήθεις ἀριστοτελικὲς φράσεις καθ' ὑποκειμένου λέγεσθαι καὶ ἐν ὑποκειμένῳ εἶναι καὶ σὲ συνάρτηση πρὸς καίρια ἐρωτήματα τῆς ἀριστοτελικῆς ἔρευνας ποὺ σχετίζονται μὲ σημασία τῶν κατηγοριῶν, τὴ γνησιότητα τοῦ ἔργου *Κατηγορίαι*, τὴ θεωρία τῶν ἀρχῶν καὶ τὴ συζήτηση γιὰ τὴ γλωσσολογικὴ προέλευσή τους κ.ἄ.²⁷

4. Ἡ ἔννοια καὶ ἡ λειτουργία τοῦ «ὑποκειμένου» στὸ βιβλίο Α' τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως*

4.1 Κίνησις. Ἐνα εὐρὺ πεδίο ἀντικειμένων συγκροτοῦν τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία τῆς φύσης καὶ ἐπιστήμῃ τῆς φύσης. Αὐτὰ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν θεμελιωδῶν ἐννοιῶν τῆς κίνησης, τοῦ συνεχοῦς, τῆς αἰτιότητας, τῆς τύχης, τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ποὺ συγκροτοῦν μία γενικὴ θεωρία τῆς φύσης, καὶ φθάνουν στὴν κοσμολογία, στὴ θεωρία τῶν στοιχείων, στὴ μετεωρολογία καὶ στὴ βιολογία, ποὺ συγκροτοῦν τὴν ἀριστοτελικὴ ἐπιστήμῃ τῆς φύσης²⁸. Ἡ συζήτηση τῆς ἔννοιας τοῦ ὑποκειμένου γίνεται στὸ πλαίσιο τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς φύσης, καὶ εἰδικότερα σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἔννοια τῆς κίνησης καὶ τῆς μεταβολῆς. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ κίνηση ἀποτελεῖ τὸ κατ' ἐξοχὴν θεμελιώδες φαινόμενο τῆς φύσης – «ἡ λέξις κίνησις ὑπὸ εὐρύτατῃ ἔννοια χαρακτηρίζει ὅλες τὶς φυσικὰ διεργασίες. Κίνηση κατὰ χώρο, γένεση-φθορά, ἀνάπτυξη-φθίση, ποιοτικὴ μεταβολή»²⁹. Ἐχοντας ὡς ἀφετηρία

26. Βλ. Α. PRONAY, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 8-9. Ὁ PRONAY, αὐτ., ἀναφέρει ὡς ὁρόσημο τῆς ἔρευνας τὴν ἔκδοσιν τοῦ *Index Aristotelicus* ἀπὸ τὸν H. BONITZ τὸ ἔτος 1870 – ὅπου καὶ ἡ πρώτη συστηματικὴ ἀποτύπωση τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῶν ὅρων ὑποκεῖσθαι καὶ ὑποκεῖμενον. 797b23-799a27 –, ὑπογραμμίζοντας τὴν ὀριοθέτηση τῶν τριῶν κύριων σημασιῶν τοῦ ὑποκειμένου κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, στὴν ὁποία προέβη ὁ Bonitz, ὅπως ἐκφράζεται χαρακτηριστικὰ στὰ ἴδια τὰ λόγια του, 798a24-33: «in hoc Aristotelico usu vocc ὑποκεῖσθαι, ὑποκεῖμενον tria potissimum genera distingui possunt, siquidem τὸ ὑποκεῖμενον vel est ἡ ὕλη quae determinatur per formam, vel ἡ οὐσία cui inhaerent πάθη, συμβεβηκότα, vel subiectum logicum cui tribuuntur praedicata; sed quoniam ὕλη et ipsa ad notionem οὐσίας refertur [...], primum genus ab altero, et quoniam εἶναι (ὑπάρχειν) et λέγεσθαι (κατηγορεῖσθαι) arte inter se cohaerent, alterum genus a tertio non ubique certis finibus est distinctum».

27. Βλ. Α. PRONAY, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 10-11, μὲ ἐκτενὴ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση.

28. Περιεκτικὴ εἰκόνα τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας τῆς φύσης καὶ ἐπιστήμης τῆς φύσης, ἡ ὁποία καρποῦται τὰ πορίσματα τῆς σύγχρονης ἔρευνας, προσφέρει ὁ H. FLASHAR, *Aristoteles. Naturphilosophie und Naturwissenschaft*, στὸ: H. FLASHAR (Hrsg.), *Die Philosophie der Antike*, Bd. 3: *Ältere Akademie-Aristoteles-Peripatos*, 2., durchgeseh. u. erweit. Aufl., Basel 2004, σσ. 345-370.

29. I. DÜRING, *Ὁ Ἀριστοτέλης. Παρουσίαση καὶ ἐρμηνεία τῆς σκέψης του*, τ. Β', μτφρ. Α. Γεωργίου-Κατσιβέλα, Ἀθήνα 1994, σ. 25. Τὰ πιδὲ συναφῇ (καὶ πλέον περιεκτικὰ) χωρία εἶναι:

του την παλαιά ιωνική αντίληψη για τη φύση με την έννοια του φυσικού γίνεσθαι και της φυσικής μεταβολής, ήταν αναγκαία στον Αριστοτέλη ή αντιπαράθεση με τους φιλοσόφους εκείνους που αρνούνταν έντελως την κίνηση και τη μεταβολή, προπάντων δηλαδή με τον Παρμενίδη και τον Έλεατισμό, αλλά και με εκείνους που υίοθετοῦσαν μία μηχανιστική ή μαθηματική προσέγγιση της φύσης, δηλαδή με τον Έμπεδοκλή, τους άτομικούς φιλοσόφους και εν τέλει τον Πλάτωνα³⁰.

4.2 Οἱ ἀρχὲς τῶν φυσικῶν καὶ ἡ κριτικὴ τους. Ἡ πρωτεύουσα σημασία που αποδίδει ὁ Αἰριστοτέλης στὴν κίνησιν γιὰ τὴν κατανόηση τῆς φύσης τὸν ὁδηγεῖ εὐθύς ἐξαρχῆς στὴν ἀναζήτηση τῶν παραγόντων τῆς κινήσεως, στὸν προσδιορισμὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ γίνεσθαι τῆς φύσης³¹. Ἡ ἔρευνα γιὰ τὶς πρῶτες ἀρχές θὰ λάβει τὴ μορφὴ τῆς συστηματικῆς ἀντιπαράθεσης μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν προγενεστέρων φιλοσόφων σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν πρώτων ἀρχῶν στὴ φύση. Οἱ ἐναλλακτικὲς προτάσεις ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ συμπυκνώνονται σὲ δύο: (α) ὑπάρχει μία ἀρχή, ἄποψη ποὺ ὁδηγεῖ σὲ ἀπόλυτο μονισμό· (β) ὑπάρχουν πολλὲς ἀρχές, ἄποψη ποὺ ὁδηγεῖ σὲ ὄχι ἀπό-

Φυσ. ἀκρ. Γ1. 201a9-15 καὶ Μ.τ.φ. Λ2. 1069b9-14. Ὁ I. DÜRING, αὐτ., προσθέτει ὅτι κατὰ τὸν Αἰριστοτέλη ἡ κίνησις εἶναι πάντοτε κίνησις κάποιου πράγματος, «ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα καὶ δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο ἔννοια γένους ὑπεράνω τῶν κατηγοριῶν».

30. H. FLASHAR, ἔνθ' ἀν., σ. 346.

31. Φυσ. ἀκρ. Α1. 184a15-16 πειρατέον διορίσασθαι πρῶτον τὰ περὶ τὰς ἀρχάς. Τὸ βιβλίον Α' τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως εἶναι μιὰ – ἀρχικὰ αὐτόνομη – σειρὰ μαθημάτων περὶ ἀρχῶν, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τίτλο ἀναφέρεται στὸν Ἀλεξάνδρινὸ κατάλογο, σημειώνει ὁ I. DÜRING, ἔνθ' ἀν., τ. Α', μτφρ. Π. Κοτζία-Παντελῆ, Ἀθήνα 1991, σ. 308' ὡς πραγματεία περὶ ἀρχῶν *par excellence* τὸ χαρακτηρίζει ὁ W. D. ROSS, *Aristotle's Physics. A Revised Text with Introduction and Commentary*, Oxford 1979 [1936], σ. 5. Στὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν ἐξηγεῖται ἡ ἔννοια τῆς φύσεως οὔτε δίνεται ὁρισμὸς τῆς ἐδῶ ἡ «φύσις» ἀντιπροσωπεύει ἀπλῶς ὅλο τὸν κόσμον τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων, ἐπισημαίνει ὁ W. D. ROSS, ἔνθ' ἀν., σ. 20. Ὁρισμὸς τῆς φύσεως δίνεται στὸ κεφ. 1 τοῦ βιβλίου Β', ἀφοῦ στὸ βιβλίον Α' ἔχουν διατυπωθεῖ οἱ ἀρχές τοῦ γίνεσθαι τῆς φύσεως. Γιὰ τὴ σχέση τῶν δύο βιβλίων, ἀπὸ μεθοδολογικὴ (ἀλλὰ καὶ χρονολογικὴ) σκοπιά, βλ. I. DÜRING, ἔνθ' ἀν., τ. Α', σσ. 308-309. Ὁ I. DÜRING, ἔνθ' ἀν., τ. Α', σ. 308, σημειώνει ὅτι καὶ τὰ δύο βιβλία (Α' καὶ Β') ἀνήκουν στὰ παλαιότερα συγγράμματα τοῦ Αἰριστοτέλη. Ὁ H. WAGNER, *Aristoteles. Physikvorlesung, übersetzt, 2. unveränd. Aufl.*, Darmstadt 1972 [1967], σ. 275, θεωρεῖ τὸ βιβλίον Α' ἀπομονωμένο ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα βιβλία τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως. Ὡστόσο, ἡ ἄποψη τοῦ I. DÜRING, ἔνθ' ἀν., τ. Β', σ. 13, ὅτι τὰ βιβλία Α'-Ζ' συνδέονται στενὰ μεταξύ τους ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο καὶ τίποτα δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ δεχτοῦμε ὅτι γράφτηκαν μὲ τὴ σειρὰ ποὺ ὑπάρχουν σήμερα, βρίσκει σύμφωνη τὴ σύγχρονη ἔρευνα· βλ. H. FLASHAR, ἔνθ' ἀν., σ. 245. Γιὰ τὸ βιβλίον Α' τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως βλ. T. M. HORSTSCHÄFER, *Über Prinzipien. Eine Untersuchung zur methodischen und inhaltlichen Geschlossenheit des ersten Buches der Physik des Aristoteles*, Berlin-New York 1998. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ περιεχομένου τῆς ἔννοιας ἀρχῆς βλ. A. LUMPE, Der Terminus «Prinzip» (ἀρχή) von den Vorsokratikern bis auf Aristoteles, *Archiv für Begriffsgeschichte*, 1, 1955, σσ. 104-116. Τὴν ὅλη προβληματικὴ τῶν ἀριστοτελικῶν ἀρχῶν πραγματεύεται περιεκτικὰ ὁ H. HAPP, ἔνθ' ἀν., σσ. 58-81.

λυτο μονισμός³². (α) Ἡ πραγμάτευση τῆς θέσης ὅτι ὑπάρχει μία καὶ μόνο ἀμετάβλητη ἀρχὴ φέρνει τὸν Ἀριστοτέλη ἀντιμέτωπο μὲ τοὺς ὑποστηρικτές της, τὸν Παρμενίδη καὶ τὸν Μέλισσο³³. ἡ πάγια θέση τοῦ Ἑλεατισμοῦ νὰ ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ τῆς πολλαπλότητας καὶ τῆς μεταβολῆς ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, γιατί καθιστᾷ ἀδύνατη κάθε ἐπιστήμη τῆς φύσης, ἡ ὁποία προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ πολλαπλότητας γεγονότων καὶ συνεπῶς τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἐξηγητικῶν τους παραγόντων³⁴, καὶ γιατί ἀπὸ ὅποιο ἄλλο ἐρμηνευτικὸ πρίσμα κι ἂν κατανοηθεῖ ὁ μονισμὸς αὐτοῦ τοῦ τύπου περιπίπτει σὲ ἀνυπέρβλητες δυσκολίες. Ἀπορρίπτεται κατόπιν καὶ ἡ (β) θέση (στὶς διάφορες ἐκδοχὲς της στοὺς Ἀναξίμανδρο, Ἀναξαγόρα καὶ Ἐμπεδοκλῆ) ποὺ δέχεται τὴν πολλαπλότητα καὶ τὴ μεταβολή³⁵, μὲ ἔντονη κριτικὴ τῆς ἀποψῆς τοῦ Ἀναξαγόρα ὅτι ὑπάρχει ἄπειρος ἀριθμὸς ἀρχῶν καὶ εὐνοϊκότερη κριτικὴ γιὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ³⁶. Ἀναζητώντας τί εἶναι κοινὸ σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς στοχαστές, ὁ Ἀριστοτέλης καταλήγει ὅτι ὅλοι τους θέτουν τὰ ἀντίθετα ὡς ἀρχές³⁷ καὶ κατευθύνει ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐπιχειρηματολογία του πρὸς ἐπίρρωση τῆς θέσης του αὐτῆς. Τὸ ἐπιχείρημά του εἶναι ὅτι κάθε μεταβολὴ εἶναι μεταξὺ ἀντιθέτων, θεωρώντας ὅτι τὰ ἀντίθετα εἶναι ἀρχές τῆς μεταβολῆς³⁸ – προσέγγιση ποὺ ἐνέχει ἀρκετὲς δυσκολίες³⁹, οἱ ὁποῖες ὁμως παραμερίζονται στὸ Α7, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης μιλάει πλεόν γιὰ τὴ «μορφὴ» καὶ τὴ «στέρησή» της. Πρὶν ἀπὸ αὐτὸ ὁμως ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιχειρηματολογεῖ ὅτι, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ λαμβάνει χώρα μία μεταβολή, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ὑπάρχει ὄχι μόνο ἓνα ζεῦγος ἀντιθέτων ἀρχῶν (γιατί ἓνα ἀντίθετο δὲν δρᾷ στὸ ἀντίθετό του), ἀλλὰ καὶ μία πε-

32. Πβ. W. D. Ross, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 20.

33. *Φυσ. ἀκρ.* Α2-3.

34. W. D. Ross, *αὐτ.*

35. *Φυσ. ἀκρ.* Α4. Ὁ D. BOSTOCK, στὸ: *Aristotle. Physics. Translated by R. Waterfield. With an Introduction and Notes by D. Bostock*, Oxford 1999 [1996], σ. xvi, παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἀπόψεις τῶν πρωίμων στοχαστῶν ποὺ παρατίθενται φαίνονται νὰ ταυτίζονται τὶς ὑπὸ συζήτησιν «ἀρχές» μὲ τὰ ἔσχατα συστατικὰ στοιχεῖα τῶν πραγμάτων· ἐπισημαίνει ὁμως ὅτι εἶναι πιθανῶς ὀρθὸ νὰ ποῦμε ὅτι οἱ στοχαστὲς ποὺ ὑποστήριζαν αὐτὲς τὶς ἀπόψεις ἔκαναν χρῆση καὶ τῶν ἀντιθέτων (τῆς ἀραιώσεως καὶ τῆς πύκνωσιν ἀπ' τὴ μιά, τῆς φιλίας καὶ τοῦ νείκους ἀπ' τὴν ἄλλη), δὲν ὑπέθεσαν ὁμως ὅτι αὐτὰ τὰ ἀντίθετα ἦταν καὶ «ἀρχές» μὲ τὴν ἐννοία τῶν βασικῶν συστατικῶν στοιχείων – μὲ ἐξαίρεση ἴσως τὸν Ἀναξαγόρα (*ἐνθ' ἄν.*, σημ. 8).

36. Ἐπειδὴ βέλτιόν τε ἐλάττω καὶ πεπερασμένα λαβεῖν, ὅπερ ποιεῖ Ἐμπεδοκλῆς: *Φυσ. ἀκρ.* Α4. 188a17-18.

37. *Φυσ. ἀκρ.* Α5. 188a19 πάντες δὲ τὰναντία ἀρχὰς ποιοῦσιν· πβ. 188a26-27.

38. Πβ. D. BOSTOCK, *ἐνθ' ἄν.*, σ. xvii.

39. Ὁ D. BOSTOCK, *αὐτ.*, παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλη πὼς τὰ ἀντίθετα εἶναι ἀρχές τῆς μεταβολῆς εἶναι λανθασμένος, ἀφοῦ «αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει ἓνα παραδοσιακὸ ζεῦγος ἀντιθέτων, ὅπως λ.χ. τὸ «πυκνὸ καὶ ἀραιὸ» ἢ τὸ «θερμὸ καὶ κρύο», εἶναι ὅτι ἀντιπροσσωπεύουν μία κλίμακα, μιὰ διάταξη ἀπὸ τὸ περισσότερο στὸ λιγότερο, ἐπιτρέποντας ἐνδιάμεσους βαθμούς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅλες οἱ μεταβολὲς λαμβάνουν χώρα κατὰ μῆκος αὐτῆς τῆς κλίμακας, καὶ πράγματι τὰ ἴδια τὰ παραδείγματα τοῦ Ἀριστοτέλη στὸ κεφ. 5 τὸ ἀποκαλύπτουν αὐτὸ μὲ τὸν καλύτερο τρόπο».

ραιτέρω ἀρχή, τρίτον τι⁴⁰, ἓνα ὑποκείμενον, πὺν νὰ λειτουργεῖ ὡς βάση, ὡς ὑπόστρωμα, κατὰ τὴ διαδικασία τῆς μεταβολῆς. Ἐξ οὗ καὶ τὸ πόρισμά του ὅτι τρία εἶναι τὰ στοιχεῖα⁴¹, μὲ τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ἡ διαδικασία τῆς κινήσεως.

4.3 Ὑποκείμενον-μορφὴ/εἶδος-στέρησις. Στὸ Α7 διατυπώνεται καὶ ἐπεξηγεῖται ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὸ ὑποκείμενον, σὲ συνάρτηση μὲ τὴ θεωρία του γιὰ τὸ γίγνεσθαι καὶ τὴν κίνηση. Τὸ ἐξηγητικὸ μοντέλο τῆς μεταβολῆς πὺν προτείνει ὁ Ἀριστοτέλης βασιζέται σὲ τρεῖς παράγοντες: στὸ ὑποκείμενον, στὴ μορφὴν καὶ στὴ στέρησιν. Τὸ ἐξηγητικὸ αὐτὸ σχῆμα μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ ὡς ἑξῆς: Κάθε μεταβολὴ ἔχει μία ἀρχικὴ κατάσταση καὶ μία τελικὴ κατάσταση, καὶ γιὰ τὴν περιγράψουμε χρειαζόμαστε τρεῖς διαφορετικὲς ἔννοιες: (1) τὴν ἔννοια ἑνὸς ὑποκειμένου πράγματος, πὺν εἶναι παρὸν καὶ στὶς δύο καταστάσεις, (2) τὴν ἔννοια μιᾶς μορφῆς, πὺν εἶναι παροῦσα μόνο στὴν τελικὴ κατάσταση, καὶ (3) τὴν ἔννοια τῆς στέρησης αὐτῆς τῆς μορφῆς, πὺν εἶναι παροῦσα μόνο στὴν ἀρχικὴ κατάσταση⁴². Τὸ ὑποκείμενον λειτουργεῖ ὡς ὑπόστρωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου λαμβάνει χώρα ἡ διαδικασία τῆς μεταβολῆς, ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν στέρησιν στὴν μορφὴν, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ παραχθεῖ ἀπὸ αὐτές. Τὸ ἐξηγητικὸ αὐτὸ μοντέλο τὸ ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἐφαρμόσιμο σὲ ὅλες τὶς δυνατὲς διαδικασίες τῆς μεταβολῆς, σὲ ὅλους τοὺς τύπους τῶν μεταβολῶν, καὶ ξεκινᾷ ἀπὸ κάθε γένεση⁴³. Γιὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴ χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ μὴ μουσικοῦ ἀνθρώπου πὺν γίνεται μουσικός. Ἀφετηριακὸ σημεῖο εἶναι ὁ μὴ μουσικός, τελικὸ σημεῖο ὁ μουσικός, ὑποκείμενον εἶναι ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος στὸν ὁποῖο λαμβάνει χώρα ἡ μεταβολὴ (: ἀρχικὰ ἦταν μὴ μουσικός καὶ στὸ τέλος ἔγινε μουσικός) – ὁ Ἀριστοτέλης ὑπογραμμίζει ἐδῶ ὅτι καὶ ἀπλᾶ καὶ σύνθετα πράγματα μποροῦν νὰ ἀποτελοῦν τὴν ἀφετηρία (terminus a quo) καὶ τὸ ἀποτέλεσμα (terminus ad quem) τῆς μεταβολῆς⁴⁴. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ (ἀριθμῶ), τὸ ὑποκείμενον εἶναι ἓνα, τὸ ἴδιο – καθ'αυτὸ δηλαδὴ τὸ ὑποκείμενον παραμένει σταθερό –, δὲν εἶναι ὅμως ἓνα ὡς πρὸς τὴ μορφὴ (εἶδει) καὶ τὸν (ταυτόσημο πρὸς αὐτὴ) λεκτικὸ ὅρισμό του (λόγῳ)⁴⁵, ἀλλάζουν δηλαδὴ οἱ προσδιορισμοὶ του.

40. Ὡς παράδειγμα χρησιμοποιοῦνται ἡ φιλία καὶ τὸ νεῖκος. Φυσ. ἀκρ. Α6. 189a24-26 οὐ γὰρ ἡ φιλία τὸ νεῖκος συνάγει καὶ ποιεῖ τι ἐξ αὐτοῦ, οὐδὲ τὸ νεῖκος ἐξ ἐκείνης, ἀλλ' ἄμφω ἕτερόν τι τρίτον.

41. Φυσ. ἀκρ. Α6. 189b16-18.

42. D. BOSTOCK, ἔνθ' ἄν., σ. xviii.

43. Φυσ. ἀκρ. Α7. 189b30-31 Ὡδ' οὖν ἡμεῖς λέγωμεν πρῶτον περὶ πάσης γενέσεως ἐπελθόντες.

44. Ἐνθ' ἄν., 189b32-190a5 φαμέν γὰρ γίγνεσθαι ἐξ ἄλλου ἄλλο καὶ ἐξ ἑτέρου ἕτερον ἢ τὰ ἀπλᾶ λέγοντες ἢ τὰ συγκεκριμένα. λέγω δὲ τοῦτο ὡδί. ἔστι γὰρ γίγνεσθαι ἄνθρωπον μουσικόν, ἔστι δὲ τὸ μὴ μουσικόν γίγνεσθαι μουσικόν ἢ τὸν μὴ μουσικόν ἄνθρωπον ἄνθρωπον μουσικόν. ἀπλοῦν μὲν οὖν λέγω τὸ γιγνόμενον τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ μὴ μουσικόν, καὶ ὃ γίγνεται ἀπλοῦν, τὸ μουσικόν· συγκεκριμένον δὲ καὶ ὃ γίγνεται καὶ τὸ γιγνόμενον, ὅταν τὸν μὴ μουσικόν ἄνθρωπον φῶμεν γίγνεσθαι μουσικόν ἄνθρωπον. Πβ. σχετικὰ W. D. ROSS, ἔνθ' ἄν., σ. 345.

45. Φυσ. ἀκρ. Α7. 190a15-17.

Τοῦτο ἐπεξηγεῖται, μὲ βάση τὸ προαναφερθὲν παράδειγμα, ὡς ἐξῆς: οὐ γὰρ ταῦτόν τὸ ἀνθρώπῳ καὶ τὸ ἄμούσῳ εἶναι. καὶ τὸ μὲν ὑπομένει, τὸ δ' οὐχ ὑπομένει· τὸ μὲν μὴ ἀντικείμενον ὑπομένει (ὁ γὰρ ἄνθρωπος ὑπομένει), τὸ μὴ μουσικὸν δὲ καὶ τὸ ἄμουσον οὐχ ὑπομένει, οὐδὲ τὸ ἐξ ἀμφοῖν συγκεείμενον, οἷον ὁ ἄμουσος ἄνθρωπος⁴⁶. Τῇ φράσει ἔκ τινος γίνεσθαι τι (κι ὅχι τῇ φράσει τόδε γίνεσθαι τι), συνεχίζει ὁ Ἀριστοτέλης⁴⁷, τὴν χρησιμοποιοῦμε γιὰ πράγματα ποὺ δὲν ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν (ὅπως στὸ προηγούμενο παράδειγμα: «ὁ μουσικὸς γίνεται ἀπὸ ἄμουσος ποὺ ἦταν»), ἐνίοτε ὅμως τὴν χρησιμοποιοῦμε καὶ γιὰ πράγματα ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, λ.χ. λέμε ὅτι ὁ ἀνδριάντας γίνεται ἀπὸ χαλκὸ καὶ δὲν λέμε ὅτι ὁ χαλκὸς γίνεται ἀνδριάντας. Κατόπιν ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται στὶς πολλὰ σημασίες μὲ τίς ὁποῖες λέγεται τὸ γίνεσθαι⁴⁸, τονίζοντας ὅτι ἡ ἀπόλυτη γένεση (ἀπλῶς γίνεσθαι) ἰσχύει μόνο γιὰ τίς οὐσίες (τῶν οὐσιῶν μόνον), ἐνῶ γιὰ ὅλα τὰ «ἄλλα» – ἡ ἀναφορὰ γίνεται στὶς κατηγορίες τοῦ ποσοῦ, τοῦ ποιοῦ, τῆς σχέσης, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου – ἀνάγκη ὑποκεῖσθαι τι τὸ γινόμενον· ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἡ γένεση τῆς οὐσίας προϋποθέτει ἓνα ὑποκείμενον, συνεχίζει ὁ Ἀριστοτέλης, λ.χ. τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα γίνονται ἀπὸ σπέρμα.

Αὐτὸ ποὺ πρωτεύει γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη κατὰ τὴ συζήτηση τῆς ἔννοιας καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ὑποκειμένου εἶναι νὰ δείξει ὅτι τὸ ἐξηγητικὸ μοντέλο ποὺ προτείνει ἔχει ἐνιαῖο χαρακτήρα καὶ βρίσκει ἐφαρμογὴ σὲ ὅλες τίς δυνατὰς διαδικασίες τῆς μεταβολῆς – ὁ προσδιορισμὸς συγκεκριμένων ἀντικείμενων ποὺ «ὑπόκεινται» δὲν ἀποτελεῖ στόχο τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας –, γι' αὐτὸ καὶ σπεύδει νὰ ἀναφερθεῖ σὲ ὅλα τὰ δυνατὰ εἶδη τῆς μεταβολῆς, στὰ ὅποια ἐφαρμόζεται: γίνεσθαι δὲ τὰ γινόμενα ἀπλῶς τὰ μὲν μετασχηματίζει, οἷον ἀνδριάς, τὰ δὲ προσθέσει, οἷον τὰ αὐξανόμενα, τὰ δ' ἀφαιρέσει, οἷον ἐκ τοῦ λίθου ὁ Ἑρμῆς, τὰ δὲ συνθέσει, οἷον οἰκία, τὰ δ' ἀλλοιώσει, οἷον τὰ τρεπόμενα κατὰ τὴν ὕλην. πάντα δὲ τὰ οὕτω γινόμενα φανερόν ὅτι ἐξ ὑποκειμένων γίνεσθαι⁴⁹. Μὲ βάση τὸ τελευταῖο πόρισμα ὁ Ἀριστοτέλης σημειώνει ὅτι τὸ γινόμενον εἶναι πάντοτε σύνθετον, καὶ ὅ,τι γίνεται ἐμπεριέχει πάντοτε ἓνα ὑποκείμενον καὶ ἓνα ἀντικείμενον⁵⁰. Ἡ συζήτηση τῆς ἔννοιας τοῦ ὑπο-

46. Φυσ. ἀκρ. Α7. 190a17-21.

47. Ἐνθ' ἀν., 190a21 κ. ἐξ.

48. Ἐνθ' ἀν., 190a31 κ. ἐξ.

49. Ἐνθ' ἀν., 190b5-10.

50. Ἐνθ' ἀν., 190b10-13. Ἀνασυστήνοντας τὸν ἀριστοτελικὸ τύπο τῆς μεταβολῆς μὲ βάση αὐτὸ τὸ χωρίο ὁ W. D. Ross, Ἐνθ' ἀν., σσ. 22-23, παρατηρεῖ ὅτι ὁ «γενικὸς τύπος [κάθε μεταβολῆς] εἶναι «τὸ χ ποὺ προσδιορίζεται ὡς μὴ-α γίνεται χ ποὺ προσδιορίζεται ὡς α», καὶ ἔτσι κάθε μεταβολὴ ἐμπεριέχει τοὺς τρεῖς παράγοντες χ, μὴ-α καὶ α, καίτοι, λόγῳ τῆς ἀριθμητικῆς ταυτότητας αὐτοῦ ποὺ εἶναι χ καὶ αὐτοῦ ποὺ εἶναι μὴ-α, εὐκόλα παραβλέπεται ἡ ἐννοιολογικὴ διαφορὰ τοῦ χ καὶ τοῦ μὴ-α, καὶ ἡ μεταβολὴ μπορεῖ νὰ φαίνεται ὅτι περιλαμβάνει μονάχα ἓνα ζεύγος ἀντιθέτων. Οἱ τρεῖς παράγοντες μποροῦν νὰ ἀποκληθοῦν (1) ὑποκείμενον ἢ ὕλη, (2) ἀντικείμενον ἢ στέρησις, (3) μορφή ἢ εἶδος ἢ ἀρχὴ ἢ ὁ λόγος, ἡ ἀρχὴ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ὀρισμοῦ. Τὸ (1) καὶ τὸ (2), ἢ τὸ (1) καὶ τὸ (3) μαζὶ συγκροτοῦν μίαν οὐσίαν ἢ τόδε τι».

κειμένου συνεχίζεται από τον Αριστοτέλη, αλλά δεν μπορεί να παρουσιασθεί περαιτέρω εκτενώς εδώ. Ο πυρήνας της όλης αριστοτελικής προβληματικής για το υποκείμενον βρίσκεται στο ότι, ενώ κατά τις ποσοτικές και ποιοτικές μεταβολές, καθώς και κατά την κίνηση κατά χώρο, ό,τι υπόκειται είναι ένα συγκεκριμένο αντικείμενο, οι διαδικασίες γενέσεως εξηγούνται με τη διάκριση ανάμεσα στην υποκειμένη ύλη και στη μορφή που αυτή προσλαμβάνει. Τα ερμηνευτικά προβλήματα που εγείρει η προβληματική για το υποκείμενον της μεταβολής σε συνάρτηση και με άλλες παραμέτρους του εξηγητικού μοντέλου που προτείνει ο Αριστοτέλης δεν μπορούν να συζητηθούν στο περιορισμένο πλαίσιο της παρούσης εργασίας⁵¹. Το τέλος του Α7 σηματοδοτεί και το πέρας της ανάπτυξης των καίριων στοιχείων της αριστοτελικής θεωρίας για το υποκείμενον, και τα Α8-9 της Φυσικής ακροάσεως αφιερώνονται στην επίλυση των αποριών των προγενεστέρων στοχαστών που σχετίζονται με την εκτεθείσα προβληματική: ιδιαίτερη έμφαση δίνεται εδώ (α) στην αντιμετώπιση του ζητήματος άρνησης της γένεσης με αναφορά αφενός μεν στη διάκριση μεταξύ γίνεσθαι άπλως και γίνεσθαι κατά συμβεβηκός⁵² και αφετέρου στις έννοιες του δυνάμει και ενεργεία⁵³, (β) στην πραγμάτευση του πώς συναρτώνται ύλη⁵⁴, μορφή⁵⁵ και στέρησης⁵⁶ και (γ) στην απόρριψη της γένεσης και της φθοράς του υποκειμένου⁵⁷.

51. Σε περιεκτική διατύπωσή τους προβαίνει ο D. BOSTOCK, *ένθ' άν.*, σσ. xviii-xix.

52. *Φυσ. άκρ.* Α8. 191b13 κ. έξ.

53. *Ένθ' άν.*, 191b27 κ. έξ.

54. Η ύλη ως προσδιορισμός του υποκειμένου συζητείται στο Α9: 192a3-34 (σε συνάρτηση προς την στέρηση), 192a6 (ή ύλη ως έγγυς και ουσία πως), 192a31 (ή ύλη ως το πρώτον υποκείμενον εκάστω). Ήδη όμως στο Α7. 190b9 οίον τα τρεπόμενα κατά την ύλην εισάγεται ή ύλη ως terminus technicus, όπως επισημαίνει ο H. WAGNER, *ένθ' άν.*, σ. 429 πβ. και παρακάτω, Α7. 190b25 ύλη αριθμητή, και τα σχόλια του H. WAGNER, *ένθ' άν.*, σσ. 429 κ. έξ.

55. Όπως παρατηρεί ο W. D. ROSS, *Αριστοτέλης*, μτφρ. Μ. Μητσού, Αθήνα 1991, σ. 100, «ή ύλη και ή μορφή των φυσικών πραγμάτων είναι στοιχεία διακριτά στη νόηση, αλλά άδιαχώριστα στην πραγματικότητα. Η ύλη δεν υπάρχει ποτέ άμιγής αλλά πάντοτε σε μία μορφή· υπάρχει με τόση τουλάχιστον μορφή (ή καθορισμένο χαρακτήρα) όση προϋποθέτει ή φύση της ως αϊθέρα ή φωτιάς ή άέρα ή νερού ή γης· γιατί αυτά είναι τα απλούστερα «φυσικά σώματα». Αν πάλι ή μορφή συμβαίνει να υπάρχει άμιγής, δεν πρόκειται για τη μορφή των φυσικών πραγμάτων· οι μόνες καθαρές μορφές είναι ο Θεός, οι νόες που κινούν τις σφαίρες, και ίσως ο ανθρώπινος λόγος πριν και μετά την περίοδο συνένωσής του μ' ένα σώμα».

56. Σχετικά με την στέρηση ο W. D. ROSS, *ένθ' άν.*, σ. 101, επισημαίνει: «Η φάση της στέρησης χρειάζεται να αναγνωριστεί μόνο κατά τη μελέτη της γένεσης των πραγμάτων. Έτσι εξηγείται, άλλωστε, ή σπουδαιότητα που αποκτά στα *Φυσικά*, ενώ στα *Μετά τα φυσικά* δεν της αποδίδεται ιδιαίτερη σημασία». Ο I. DÜRING, *ένθ' άν.*, τ. Α', σ. 330, τονίζει εύστοχα ότι «ή στιγμή κατά την όποία ο Αριστοτέλης δημιουργήσε την έννοια της στέρησης ήταν αποφασιστική, γιατί τώρα μπορούσε να εξηγήσει λογικά το μη όν του Παρμενίδη».

57. *Φυσ. άκρ.* Α9. 192a25-34. Η άρχή της διατήρησης της ύλης είναι το όρθο επακόλουθο της προκειμένης αριστοτελικής συλλογιστικής, σημειώνει ο D. BOSTOCK, *ένθ' άν.*, σ. xx.

5. Ἡ θεωρία γιὰ τὰ τέσσερα αἷτια (Φυσικὴ ἀκρόασις Β' καὶ Μετὰ τὰ φυσικὰ Α') καὶ τὸ «ὑποκείμενον» ὡς ὑλικὸ αἷτιο

Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὰ τέσσερα αἷτια⁵⁸ ἔρχεται νὰ δώσει ἀπάντηση στὸ πρωταρχικὸ ἐρώτημα τῆς ἐπιστήμης, στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ διὰ τί – ἢ γνώση τῶν αἰτίων ἔχει ὕψιστη ἀξία γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἐπεὶ δὲ ἐπίστασθαι οἰόμεθα, ὅταν εἰδῶμεν τὴν αἰτίαν⁵⁹, καὶ ἡ ἀνεύρεση τοῦ αἰτίου εἶναι ἡ ἀπάντηση στὸ διὰ τί⁶⁰ –, ποὺ στὸ πεδίο τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας ἐκφράζεται μὲ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὰ αἷτια τῆς κινήσεως, γιὰ τὰ αἷτια δηλαδὴ τῶν διαδικασιῶν τῆς κίνησης καὶ τῆς μεταβολῆς⁶¹. Ἡ συζήτηση καίριων ζητημάτων τῆς ἔρευνας σχετικὰ μὲ τὰ αἷτια, λ.χ. πῶς ἔφθασε ὁ Ἀριστοτέλης στὴ διατύπωση τῶν τεσσάρων αἰτίων, γιὰ τὸ τοῦ ἦταν ἀναγκαῖα ἡ εἰσαγωγή ἐνὸς ἀκόμῃ συστήματος ἀρχῶν δίπλα στὰ ὑπόλοιπα (ὑλῆ-μορφῇ-στέρησις, δυνάμει-ἐνεργεία ἢ ἀκόμῃ καὶ τὶς κατηγορίες), ἂν τὰ αἷτια ἔχουν ὄντολογικὸ ἢ γνωσιολογικὸ χαρακτηριστὴρα, πῶς συνδέονται μὲ τὴν τελεολογικὴ σύλληψη τῆς φύσης, πῶς συνδέονται μὲ τοὺς διάφορους τομεῖς τοῦ στοχασμοῦ τοῦ κ.ἄ, ὑπερβαίνει κατὰ πολὺν τὰ ὅρια τῆς παρούσης ἐργασίας⁶², ἡ ὁποία στὸ τμήμα τῆς αὐτοῦ ἐπικεντρώνεται στὴ συνάρτηση τῆς ἔννοιας τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὰ αἷτια, καὶ εἰδικότερα μὲ τὸ ἀποκαλούμενο «ὑλικὸ αἷτιο», ἐν συνδυασμῷ καὶ μὲ τὴν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰ αἷτια ἀποτίμηση τῆς ἀριστοτελικῆς κριτικῆς τῶν προσωκρατικῶν.

Στὴν Φυσικὴν ἀκρόασιν ἡ θεωρία γιὰ τὰ αἷτια ἀναπτύσσεται στὸ Β3 καὶ στὸ Β7⁶³. Ἡ πρώτη παρουσίαση τῶν τεσσάρων αἰτίων γίνεται στὸ Β3 ὡς ἀκο-

58. Στὸ Β3 τῆς Φυσ. ἀκρ., ὅπου καὶ ξεκινᾷ ἡ συζήτηση τῆς θεωρίας γιὰ τὰ αἷτια, ἐπισημαίνεται: 195a29 λέγεται γὰρ αἷτια πολλαχῶς, ἐνῶ στὸ Β7 ὁ ἀριθμὸς τῶν τύπων τῶν αἰτίων συνδέεται ἄμεσα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν σημασιῶν ποὺ μπορεῖ νὰ δέχεται τὸ ἐρώτημα «γιατί»: 198a14-16 Ὅτι δὲ ἔστιν αἷτια, καὶ ὅτι τοσαῦτα τὸν ἀριθμὸν ὅσα φαμέν, δηλὸν· τοσαῦτα γὰρ τὸν ἀριθμὸν τὸ διὰ τί περιείληφεν· στὰ Μ.τ.φ. Α3. 983a26-27 τὰ δ' αἷτια λέγεται τετραχῶς θεωρεῖται δεδομένη ἡ κατηγοριοποίησή τους στοὺς τέσσερεις τύπους. Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἂν ἡ κατηγοριοποίησις αὐτὴ παρουσιάζεται ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀνάλυσης τῶν γλωσσικῶν χρήσεων, ἂν δηλαδὴ τὰ αἷτια ἀποδεικνύονται ἀκριβῶς τέσσερα, ἐπειδὴ ἔτσι συνοψίζονται οἱ γλωσσικὲς χρήσεις τῶν αἰτιακῶν συνδέσεων, ὅπως ὑποστήριξε ὁ W. WIELAND, *Die aristotelische Physik. Untersuchungen über die Grundlagen der Naturwissenschaft und die sprachlichen Bedingungen der Prinzipienforschung bei Aristoteles*, Göttingen³ 1992 [1962], σ. 262, δὲν ἔχει βρεῖ τὴν ἐπιδοκμασίαν τῆς ἔρευνας. Πβ. τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Β. ΚΑΛΦΑ, *Ἀριστοτέλης. Περὶ φύσεως. Τὸ δεύτερο βιβλίον τῶν Φυσικῶν, εἰσαγωγή-μετάφραση-σχολιασμός*, Ἀθήνα 2007 [1999], σσ. 165 κ. ἐξ., καὶ τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ παρόντος ἔργου τοῦ Wieland ἀπὸ τὸν E. TUGENDHAT, *Gnomon*, 35, 1963, σσ. 543-555.

59. Ἀναλ. ὕστ. Β11. 94a20.

60. Φυσ. ἀκρ. Β3. 194b16-20· Β7. 198a14-21.

61. Πβ. Η. FLASHAR, ἐνθ' ἄν., σσ. 346-347.

62. Βλ. τὶς πολὺν περιεκτικὲς θέσεις-ἀπαντήσεις τοῦ I. DÜRING, ἐνθ' ἄν., τ. Α', σσ. 373 κ. ἐξ. καί, ἐκτενέστερα, τοῦ Β. ΚΑΛΦΑ, ἐνθ' ἄν., σσ. 167 κ. ἐξ.

63. Στὸ Β3, σημειώνει ὁ Β. ΚΑΛΦΑΣ, ἐνθ' ἄν., σ. 164, «ἡ ἀνάπτυξη ἔχει γενικὸν χαρακτήρα, ἀφορᾷ δηλαδὴ τὴν αἰτιακὴν προσέγγιση καθε πράγματος ἢ γεγονότος, εἴτε αὐτὸ ἀνήκει στὴ

λούθως: (α) ύλικό αίτιο (*causa materialis*)⁶⁴. (β) μορφικό αίτιο (*causa formalis*)⁶⁵. (γ) ποιητικό αίτιο (*causa efficiens*)⁶⁶. (δ) τελικό αίτιο (*causa finalis*)⁶⁷. Στο B7⁶⁸ τὰ αίτια συνοψίζονται ως ἑξῆς: *τὴν ὕλην, τὸ εἶδος, τὸ κινῆσαν, τὸ οὐ ἔνεκα*. Στο στάδιο αὐτὸ τῆς παρουσίας τῶν αἰτίων ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀναμετρίεται μὲ τὴν προγενέστερη φιλοσοφικὴ παράδοση. Πρόθεσή του ἦταν «νὰ παρουσιάσει αὐτὰ τὰ τέσσερα αίτια σὰν ἓνα ἐργαλεῖο δουλειᾶς στὰ χέρια τοῦ μελετητῆ τῆς φύσης, σὰν ἓνα ἐρωτηματολόγιο, ᾧ ποῦμε, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ χρησιμοποιοῦ σταθερὰ στὶς ἐρευνές του. Ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὰ τέσσερα αίτια εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, μιὰ παρουσίαση τῆς φιλοσοφίας του γιὰ τὸ τέλος»⁶⁹.

Ἡ θεωρία γιὰ τὰ τέσσερα αίτια ἀποτελεῖ καὶ τὸν πυρήνα τῆς ἀριστοτελικῆς ἀποτίμησης τῆς προγενέστερης φιλοσοφίας στὸ βιβλίο Α' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης «ἐπιχειρεῖ νὰ ἐλέγξει κριτικὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀνάλυσής του, ἐξετάζοντας ἂν οἱ προηγούμενοι φιλόσοφοι εἶχαν ἀνακαλύψει ἄλλα αίτια ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει»⁷⁰. Τὰ Α3-10 τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά* συγκροτοῦν ἓνα συμπαγὲς τμῆμα τῆς δοξογραφίας, πλουσιότερο σὲ περιεχόμενο καὶ μορφολογικὰ πολὺ πιὸ ἀπαιτητικὸ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τμήματα τοῦ βιβλίου Α' τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως*⁷¹. Ἐδῶ παρουσιάζεται μιὰ ὀλικὴ εἰκόνα τῶν προσωκρατικῶν, συνεξετάζεται ὁ Πλάτων καὶ ἀσκεῖται κριτικὴ στὶς θεωρίες τους, κριτικὴ ποὺ στοχεύει «νὰ ἐντοπίσει τὰ συλλογιστικὰ κενὰ καὶ τὰ λάθη τῶν προγενεστέρων, προκειμένου νὰ φθάσει στὶς οὐσιαστικὲς «ἀπορίες», στὰ βασικὰ δηλαδὴ διλήμματα ποὺ θὰ καθορίσουν τὴ δική του

σφαίρα τῆς φύσης εἴτε τῆς τέχνης εἴτε τῆς ἀνθρώπινης πράξης· στὸ B7, «καὶ ἀφοῦ ἔχει μεσολαβήσει μία μεγάλη παρένθεση ἀφιερωμένη στὴν τύχη, ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἐπανεέλθει στὸ ἀρχικό του σχέδιο ἐξετάζοντας πῶς ἡ θεωρία τῶν αἰτίων ἐφαρμόζεται στὸ πεδίο τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης». Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ B3 μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ τὸ Δ2 τῶν *Μ.τ.φ.*· ὁ I. DURING, *ἐνθ' ἄν.*, τ. Α', σ. 377, μάλιστα θεωρεῖ πιθανὸ τὸ Δ2 τῶν *Μ.τ.φ.* νὰ εἶναι ἀντίγραφο τοῦ B3 τῆς *Φυσ. ἀκρ.*

64. *Φυσ. ἀκρ.* B3. 194b24 τὸ ἐξ οὗ γίγνεται τι ἐνυπάρχοντος.

65. *Ἐνθ' ἄν.*, 194b26-29 τὸ εἶδος καὶ τὸ παράδειγμα, τοῦτο δ' ἐστὶν ὁ λόγος ὁ τοῦ τί ἦν εἶναι καὶ τὰ τούτου γέννη [...] καὶ τὰ μέρη τὰ ἐν τῷ λόγῳ. Ὁ D. BOSTOCK, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. κxv-κxvi, ἐπισημαίνει, παρεπιπτόντως, ὅτι τὰ παραδείγματα ποὺ χρησιμοποιοῦ ὁ Ἀριστοτέλης τόσο στὴν περίπτωση τοῦ ὕλικου αἰτίου ὅσο καὶ στὴν περίπτωση τοῦ μορφικοῦ αἰτίου δὲν μοιάζουν νὰ εἶναι ἀπαντήσεις στὸ ἐρώτημα διὰ τί, ἀλλὰ σὲ διαφορετικὰ ἐρωτήματα.

66. *Φυσ. ἀκρ.* B3. 194b29-32 ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς ἡ πρώτη ἢ τῆς ἡρεμῆσεως [...] καὶ ὅλως τὸ ποιοῦν τοῦ ποιουμένου καὶ τὸ μεταβάλλον τοῦ μεταβαλλομένου.

67. *Ἐνθ' ἄν.*, 194b32-33 τὸ τέλος· τοῦτο δ' ἐστὶν τὸ οὐ ἔνεκα.

68. 198a23-24. Παρόμοια συμπυκνώνονται αἱ αἰτίαι στὰ *Ἀναλ.* ὅστ. B11. 94a21-23 μὲ τὴν ἐπεξήγηση ὅτι *πᾶσαι δὲ αὗται διὰ τοῦ μέσου δείκνυνται* (a23-24), δηλαδὴ ἐδῶ «τὸ βάρος πέφτει στὸ ὅτι ἡ αἰτία εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς μέσης προκειμένης ἐνὸς συλλογισμοῦ», ὅπως ἐπεξηγεῖ ὁ B. ΚΑΜΦΑΣ, *Μετὰ τὰ φυσικά. Βιβλίο Α', ἐνθ' ἄν.* (σημ. 3), σσ. 250-251.

69. I. DURING, *ἐνθ' ἄν.*, τ. Α', σσ. 376-377.

70. W. D. ROSS, *Ἀριστοτέλης, ἐνθ' ἄν.* (σημ. 55), σ. 220.

71. O. GIGON, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 120.

προσέγγιση στη μεταφυσική»⁷², όπως αυτές θα αποτυπωθούν αμέσως κατόπιν στο βιβλίο Β' των *Μετὰ τὰ φυσικά*. Τὸ Α3 παρουσιάζει τὴ θεωρία τῶν αἰτίων ὡς γνωστὴ καὶ δεδομένη, μὲ τὸ ὑλικὸ αἶτιο νὰ ἐκφράζεται μὲ τοὺς ὅρους ὕλη καὶ ὑποκείμενον, τὸ μορφικὸ αἶτιο μὲ τοὺς ὅρους οὐσία καὶ τὸ τί ἦν εἶναι, τὸ ποιητικὸ αἶτιο μὲ τὴ φράση ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ τὸ τελικὸ αἶτιο μὲ τοὺς ὅρους τὸ οὐ ἔνεκα καὶ τὰ γαθόν⁷³. Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς ὅρους ὕλη καὶ ὑποκείμενον, ποὺ παρουσιάζονται ἐδῶ ὡς ἐναλλακτικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ ὑλικοῦ αἰτίου, ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὅτι οἱ ὅροι αὐτοὶ «δὲν εἶναι ποτὲ στὸν Ἀριστοτέλη ἀπόλυτοι· ἄλλοτε ἔχουν ὄντολογικὸ περιεχόμενο καὶ ἄλλοτε τὸ περιεχόμενό τους εἶναι λειτουργικὸ-λογικόν»⁷⁴. «Ὅταν συζητᾷ τὶς θεωρίες τῶν προσωκρατικῶν, ὁ Ἀριστοτέλης μπορεῖ ἐπομένως νὰ μιλάει γιὰ ὑποκειμένην οὐσίαν, γιὰτὶ πρόκειται γιὰ ἓνα ὑλικὸ ὑπόστρωμα»⁷⁵. Γιὰ τὴν ἀτομικὴ θεωρία, λ.χ., γράφει ὁ Ἀριστοτέλης: *Λεύκιππος δὲ καὶ ὁ ἑταῖρος αὐτοῦ Δημόκριτος στοιχεῖα μὲν τὸ πλήρες καὶ τὸ κενὸν εἶναι φασιν [...] αἶτια δὲ τῶν ὄντων ταῦτα ὡς ὕλην. καὶ καθάπερ οἱ ἐν ποιοῦντες τὴν ὑποκειμένην οὐσίαν τᾶλλα τοῖς πάθεσιν αὐτῆς γεννῶσι, τὸ μανὸν καὶ τὸ πυκνὸν ἀρχὰς τιθέμενοι τῶν παθημάτων, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὗτοι τὰς διαφορὰς αἰτίας τῶν ἄλλων εἶναι φασιν*⁷⁶. Τὸ ὑποκείμενον λειτουργεῖ πᾶς ὡς ὕλη. Ἀλλὰ καὶ ξεκινώντας ἤδη τὴν ἐπισκόπηση τῶν ἀπόψεων τῶν προδρομῶν τοῦ ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει τὴ θέση του (α) γιὰ τὴν ὕλην ὡς οὐσίαν ὑπομένουσαν καὶ (β) γιὰ τὸ ὑλικὸ αἶτιο, ὅτι δηλαδὴ ἐκεῖνο ἦταν ποὺ «ἀνακαλύφθηκε» πρῶτα: *τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλείστοι τὰς ἐν ὕλης εἶδει μόνας ᾤκησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων· ἐξ οὗ γάρ ἐστιν ἅπαντα τὰ ὄντα καὶ ἐξ οὗ γίγνεται πρῶτον καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης, τοῦτο στοιχεῖον καὶ ταύτην ἀρχὴν φασιν εἶναι τῶν ὄντων, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε γίνεσθαι οὐθὲν οἴονται οὔτε ἀπόλλυσθαι, ὡς τῆς τοιαύτης φύσεως ἀεὶ σωζομένης*⁷⁷. Οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι (Θαλῆς, Ἀναξίμενης, Ἴππασος, Ἡράκλειτος, Ἐμπεδοκλῆς, Διογένης κ.ἄ.), ὑποστηρίζει ὁ Ἀριστοτέλης, γνώριζαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ ὑλικὸ ὑποκείμενον ὡς αἶτιο τοῦ εἶναι. Στὴ συνέχεια, ἡ πορεία ποὺ ἀκολουθήθηκε κατὰ τὴν ἀνεύρεση τῶν αἰτίων ἦταν, πολὺ συνοπτικά, ἡ ἐξῆς⁷⁸: «Ὁ Παρμενίδης, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Ἀναξαγόρας συνέλαβαν ἀσαφῶς τὸ ποιητικὸ αἶτιο, οἱ Πυθαγόρειοι καὶ

72. Β. ΚΑΛΦΑ, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 23.

73. *Μ.τ.φ.* Α3. 983a26-32 καί, καταληκτικά, a33-b1 *τεθεώρηται μὲν οὖν ἱκανῶς περὶ αὐτῶν ἡμῖν ἐν τοῖς περὶ φύσεως*.

74. I. DÜRING, *ἐνθ' ἄν.*, τ. Α', σ. 416, ὁ ὁποῖος προσθέτει, αὐτ.: «Οἱ ἀκραῖες περιπτώσεις εἶναι: α) ὑποκείμενον ἢ ὕλη εἶναι αὐτὸ ποὺ ὀριοθετεῖται ἢ συγκεκριμενοποιεῖται ἀπὸ τὴ μορφή· β) ὑποκείμενον (ποτὲ ὕλη μὲ αὐτὴ τὴ σημασία) εἶναι τὸ ὑποκείμενο γιὰ τὸ ὁποῖο λέγεται κάτι».

75. Αὐτ., μὲ ἀναφορὰ στὰ *Μ.τ.φ.* Α4. 985b10.

76. *Μ.τ.φ.* Α4. 985b4-13.

77. *ἐνθ' ἄν.*, Α3. 983b6-13. Βλ. τὸν σχολιασμὸ τοῦ χωρίου ἀπὸ τὸν Β. ΚΑΛΦΑ, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 252-253.

78. Κατὰ τὴν παρουσίαση τοῦ Β. ΚΑΛΦΑ, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 53.

κυρίως ο Πλάτων τὸ εἰδικὸν [μορφικόν], ἐνῶ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, κανεῖς δὲν κατανόησε τὴν καθοριστικὴν δράσιν τοῦ τελικοῦ αἰτίου, μολονότι τὴν ὑπαινίχτηκαν ὁ Ἐμπεδοκλῆς μὲ τὴν φιλότητα καὶ τὸ νεῖκος, ὁ Ἀναξαγόρας μὲ τὸν Νοῦ καὶ ὁ Πλάτων μὲ τὸ Ἐν-Ἀγαθόν. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς προσωκρατικούς τὸ συμπέρασμα, στὸ ὁποῖο καταλήγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι ὅτι ὅλοι τους τὸ περισσότερο ποὺ ἤξεραν ἦταν δύο αἷτια, τὸ ὑλικὸ καὶ τὸ ποιητικόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ προσδιόρισαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ ἐπιφανειακὸ τρόπο⁷⁹.

6. Τελικὲς παρατηρήσεις καὶ ἓνα ἐπίμετρο: Ἡ πορεία πρὸς τὶς πρῶτες ἀρχές

Κατὰ τὴν πραγμάτευση τοῦ ζητήματος τοῦ «ὑποκειμένου» στὸ πλαίσιο τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσης, ὁ Ἀριστοτέλης ἔρχεται νὰ δώσει ἀπάντησιν στὸ ἀποφασιστικὴν σημασίαν γιὰ τὴν κατανόησιν τοῦ γίνεσθαι τῆς φύσης ἐρώτημα γιὰ τὶς «ἀρχές» – καὶ γιὰ τὰ «αἷτια», ἀφοῦ ἰσαχῶς δὲ καὶ τὰ αἷτια λέγεται πάντα γὰρ τὰ αἷτια ἀρχαί⁸⁰. Καὶ στὰ δύο ἔργα του ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει μπροστά του μιὰ ἐπεξεργασμένη στίς λεπτομέρειές της εἰκόνα τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας – ἀκριβέστερα: τῆς προαριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἀφοῦ συνυπολογίζεται καὶ ὁ Πλάτων –, τὴν ὁποία καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀξιοποιήσει ἐρμηνευτικὰ σὲ διαφορετικὴ ἐκάστοτε κατεύθυνσιν: στὸ βιβλίον Α' τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως* ἀπὸ συστηματικὴν προπαντὸς σκοπία (ἐδῶ οἱ θεωρίαι τῶν προσωκρατικῶν κατηγοριοῦνται μὲ βάση τὴν ἀντικειμενικὴν τους συγγένειαν), γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας του γιὰ τὶς τρεῖς ἀρχές· στὸ βιβλίον Α' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά* ἀπὸ ἱστορικὴν κυρίως σκοπία, γιὰ τὴν ἱστορικοφιλοσοφικὴν θεμελίωσιν τῆς θεωρίας του γιὰ τοὺς τέσσερις τύπους αἰτίων⁸¹. Οἱ προσεγγίσεις τοῦ ζητήματος τοῦ «ὑποκειμένου» στὰ δύο ἔργα ἀσφαλῶς ἀλληλοσυμπληρῶνται, ἀναμφίβολα ὅμως στὸ Α' τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως* ἡ πραγμάτευσις τῆς ἔννοι-ας τοῦ «ὑποκειμένου» ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη βαρύτητα, καθ' ὅσον ἐδῶ ἀναλαμβάνεται ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἐννοιολογικοῦ εὗρους της, ἀλλὰ καὶ ἐντοπίζονται τὰ μείζονα προβλήματα ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ὑφὴ τοῦ ὑποκειμένου στοὺς διαφορετικούς τύπους μεταβολῶν. Στὸ Α' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά* τὸ περιεχόμενον τῆς ἔννοι-ας αὐτῆς μοιάζει νὰ εἶναι γνωστὸ καὶ δεδομένο· αὐτὸ ποὺ

79. Μ.τ.φ. Α7-8 καί, συγκεκριαλατωτικά, Π. ζώ. γεν. Ε1. 778b7-10 οἱ δ' ἀρχαῖοι φυσιολόγοι [...] οὐχ ἐώρων πλείους οὔσας τὰς αἰτίας, ἀλλὰ μόνον τὴν τῆς ὕλης καὶ τὴν τῆς κινήσεως, καὶ ταύτας ἀδιορίστως, τῆς δὲ τοῦ λόγου καὶ τῆς τοῦ τέλους ἀνεπισκέπτως εἶχον.

80. Μ.τ.φ. Δ1. 1013a16-17. Πβ. Φυσ. ἀκρ. Α7. 190b17-18 εἶπερ εἰσὶν αἰτίαι καὶ ἀρχαὶ τῶν φύσει ὄντων.

81. Ο. GIGON, ἔνθ' ἀν., σ. 121. Ὁ ἴδιος, ἔνθ' ἀν., σσ. 118 κ. ἐξ., ἐπιχειρηματολογεῖ πειστικὰ ὅτι, ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραφε τὸ βιβλίον Α' τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως* καὶ τὸ βιβλίον Α' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*, στὴ μορφήν ποὺ τὰ ἔχουμε τώρα, εἶχε στὴ διάθεσίν του μιὰ ὀλικὴ παρουσία τῶν προσωκρατικῶν καὶ τοῦ Πλάτωνα καί, δεδομένης τῆς μακροχρόνιας συνεργασίας τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὸν Θεόφραστο, αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν ἄλλη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ εἶχε συνθέσει ὁ Θεόφραστος.

άντιμετωπίζει ἐδῶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶναι πιά τὸ ζήτημα τοῦ «ὑποκειμένου», ἀλλὰ ἡ ἐξέλιξη ἐνὸς καίριου προβλήματος⁸², κατὰ τὴν ὁποία «ἀνακαλύπτεται» σταδιακὰ τὸ ἓνα αἷτιο μετὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο⁸³. Βεβαίως, τὸ ἐρώτημα γιὰ τὶς «ἀρχές» ἀποτελεῖ καὶ στὰ δύο βιβλία τὴν ἀφετηρία καὶ τὸν πυρήνα τῆς συζήτησης, ἀλλὰ ἡ συζήτηση τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ δὲν ἐξαντλεῖται σ' αὐτὰ τὰ βιβλία.

Τὸ ἴδιο ἐρώτημα τίθεται πρὸς συζήτηση στὸ βιβλίο Α' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*, ὅπου τὰ Λ1-5 ἔχουν ὡς ἀντικείμενό τους τὴν πραγμάτευση τοῦ ζητήματος *τίνες μὲν οὖν ἀρχαὶ τῶν αἰσθητῶν καὶ πόσαι, καὶ πῶς αἱ αὐταὶ καὶ πῶς ἕτεραι*⁸⁴. Στὰ κεφάλαια αὐτὰ παρουσιάζονται κύριες θέσεις τοῦ Α' τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως* καὶ τοῦ Α' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά* σχετικὰ μὲ τὶς «ἀρχές»⁸⁵, καὶ βεβαίως σχετικὰ μὲ τὸ «ὑποκείμενο». Ἡ ὕλη ὁρίζεται ὡς τὸ «ὑποκείμενο», τὸ ὑπόστρωμα τῆς μεταβολῆς⁸⁶, διατυπώνεται ἡ τριάδα τῶν ἀρχῶν: τὸ *εἶδος καὶ ἡ στέρησις καὶ ἡ ὕλη*⁸⁷, καθὼς καὶ ἡ θεωρία γιὰ τὰ τέσσερα αἷτια⁸⁸, ὅχι ὅμως στὴν πλήρη τῆς μορφῆς⁸⁹. Ἡ πραγμάτευση τῶν παραπάνω (καὶ ἄλλων συναφῶν) στοιχείων ποὺ ἀνήκουν στὴ φυσικὴ φιλοσοφία στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ Α' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά* ἔχει ὁδηγήσει, μετὰ ἀπὸ συστηματικὴ συγκριτικὴ ἔρευνα, στὴν εὐλόγη ὑπόθεση⁹⁰ ὅτι τὸ Α' τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά* καὶ τὸ Α' τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως* ἀλληλοσυμπληρῶνται καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι

82. Εὐστοχα ἐπισημαίνει ὁ I. DÜRING, *Aristoteles und das platonische Erbe* [α' δημοσ.: *Aristotle and the Heritage from Plato*, *Eranos*, 62, 1964, σσ. 84-99], μτφρ. J. Wiesner, στὸ: P. MORAUX (Hrsg.), *ἔνθ' ἀν.*, σ. 247, ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἦταν ὅτι συνεχῶς συζητοῦσε προβλήματα. Αὐτὸ ποὺ εἶναι πράγματι ἐνδιαφέρον στὸν Ἀριστοτέλη, συνεχίζει ὁ ἴδιος, αὐτ., εἶναι ὅτι ἔθετε τὰ προβλήματα, ὅχι οἱ ἀπαντήσεις του· ἡ προσέγγιση ἐνὸς προβλήματος ἢ μιᾶς σειρᾶς προβλημάτων κατ' ἐπανάληψη ἀπὸ διαφορετικὲς πλευρὲς εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς ἐρευνητικῆς του μεθόδου.

83. Πβ. O. GIGON, *ἔνθ' ἀν.*, σ. 121. Ἡ ἀντιστοίχιση τῶν προγενεστέρων στοχαστῶν σὲ καθεὶν ἀπὸ τὰ στάδια τῆς ἐξέλιξης ποὺ προτείνει τὸ παρὸν ἐρμηνευτικὸ καὶ ταξινομικὸ σχῆμα τοῦ Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι βέβαιο ἂν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ χωρὶς προβλήματα. Ὁ GIGON, αὐτ., λ.χ., ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ἔπρεπε νὰ ἀναφερθοῦν καὶ στὰ τρία πρῶτα στάδια ἐξέλιξης (ὕλικό, ποιητικὸ καὶ τελικὸ αἷτιο), ἐνῶ οἱ πυθαγόρειοι κυρίως στὸ ὕλικό καὶ στὸ μορφικό.

84. *Μ.τ.φ.* Λ5. 1071b1-2.

85. Ὁ H. HARR, *ἔνθ' ἀν.*, σσ. 60-61, παρατηρεῖ ὅτι οἱ «ἀρχές» δὲν δέχονται ἓναν αὐστηρὸ λογικὸ ὁρισμὸ οὔτε μιὰ αὐστηρὴ ἀπόδειξιν καὶ φέρνει ὡς παράδειγμα τὸ διαφορετικὸ τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο φθάνει ὁ Ἀριστοτέλης σ' αὐτὲς σὲ καθεὶν ἀπὸ τὰ παραπάνω βιβλία.

86. *Μ.τ.φ.* Λ1-2. 1069b6-9 ἀνάγκη ὑπεῖναι τι τὸ μεταβάλλον εἰς τὴν ἐναντίωσιν· οὐ γὰρ τὰ ἐναντία μεταβάλλει. ἔτι τὸ μὲν ὑπομένει, τὸ δ' ἐναντίον οὐχ ὑπομένει· ἔστιν ἄρα τι τρίτον παρὰ τὰ ἐναντία, ἡ ὕλη.

87. *ἔνθ' ἀν.*, Λ4. 1070b18-19, πβ. b11-12.

88. *ἔνθ' ἀν.*, 1070b25-35.

89. I. DÜRING, *ἔνθ. ἀν.* (σημ. 31), τ. Α', σ. 335. Ὁ ἴδιος, αὐτ., ἐπισημαίνει ὅτι ἡ τόσο βασική, στὴν ὁριστικὴ μορφὴ τῆς θεωρίας, ἀρχὴ τοῦ *τέλους* ἢ τοῦ *οὐ ἔνεκα*, τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, δὲν ἀναφέρεται ἐδῶ, ταυτίζεται ὅμως σιωπηρὰ μὲ τὴν ἐνεργοποίηση τῆς μορφῆς.

90. I. DÜRING, *ἔνθ' ἀν.*, τ. Α', σ. 309.

σχεδιάστηκαν και γράφτηκαν παράλληλα, ενώ έχουν προσαχθεί ισχυρά επιχειρήματα υπέρ της πρώτης χρονολόγησης και των δύο, με τὸ Λ' εἴτε νὰ θεωρεῖται ὡς τὸ πρωιμότερο ἀπὸ ὅλα τὰ βιβλία τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά* εἴτε νὰ τίθεται (μαζὶ μεῖς ἄλλα) στὸ πρῶτο στρώμα τῶν βιβλίων ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ ἔργο αὐτό⁹¹ – ὅτι τὸ Λ' ἦταν ἀρχικὰ αὐτόνομο βιβλίο ἀποτελεῖ θέση τῆς σύγχρονης ἔρευνας⁹². Γεγονὸς εἶναι ὅτι στὰ δύο παραπάνω βιβλία καὶ στὸ Β' τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως* συναντοῦμε ὅλες τὶς βασικὲς ἔννοιες τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας γιὰ τὴ φύση, ἐνῶ καὶ τὰ τρία αὐτὰ ἔργα συνδέονται στενὰ μεταξὺ τους μεῖς ἀμοιβαῖες παραπομπές καὶ πολυάριθμες ὁμοιότητες στὴ διατύπωση βασικῶν προτάσεων⁹³. Ἡ ὑπόθεση, ἐπομένως, ὅτι στὰ τρία αὐτὰ πρώιμα ἔργα (μεῖς τὴ σειρά: *Μετὰ τὰ φυσικά* Λ', *Φυσικῆς ἀκροάσεως* Α' καὶ Β') μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε πῶς δημιουργήθηκε, βῆμα μεῖς βῆμα, ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὶς ἀρχές⁹⁴ (στὴν ἀντιπαράθεσή του μάλιστα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ μεῖς τὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὶς ἀρχές, ὅπως ἀποτυπώνεται κυρίως στὰ μαθήματά του *Περὶ τὰ γαθοῦ*) ἀποτελεῖ ἓνα σημαντικότερο ἐρμηνευτικὸ ἐγχείρημα. Οἱ προκείμενες ὥστόσο αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος δὲν εἶναι αὐτονόητες καὶ συνδέονται μεῖς τὴν ὅλη ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς πρώτης φιλοσοφίας καί, πρωτίστως, μεῖς τὴ διερεύνηση τοῦ προβλήματος τῆς σχέσης τῆς μεῖς τὴν ὄντολογία καὶ τὴ μεταφυσική. Καὶ μόνη ἡ μνεῖα τῶν ἐρμηνευτικῶν τάσεων ποὺ ἔχουν διαμορφωθεῖ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος αὐτοῦ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς παρούσης ἐργασίας καὶ ὀδηγεῖ στὴν τεράστια συζήτηση γιὰ τὴν ἀριστοτελικὴ μεταφυσική⁹⁵. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἓνα ἄλλο ζήτημα, ποὺ δὲν ἀνήκει στὴν παρούσα συζήτηση γιὰ τὸ «ὑποκείμενο».

I. Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ
(Ἀθῆναι)

91. Βλ. σχετικὰ H. FLASHAR, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 238-240, ὅπου καὶ οἱ κατηγοριοποιήσεις τῶν βιβλίων ποὺ ἀπαρτίζουν τὰ *Μετὰ τὰ φυσικά*, οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν καὶ τὶς κύριες τάσεις ποὺ ἐπικράτησαν στὴν ἔρευνα (Jaeger 1923, Theiler 1958, Düring 1966).

92. Βλ. H. FLASHAR, *ἐνθ' ἄν.*, σ. 240.

93. I. DÜRING, *ἐνθ' ἄν.*, τ. Α', σσ. 384-385.

94. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἀνήκει στὸν I. DÜRING, *ἐνθ' ἄν.*, τ. Α', σ. 325, καὶ ὁ ἴδιος (*ἐνθ' ἄν.*, σσ. 325-385) ἐπιχειρεῖ μεῖς ὀξυδερκὴ καὶ συστηματικὸ τρόπο τὴν τεκμηρίωσή της κατὰ τὴν πραγμάτευση τῶν παραπάνω βιβλίων.

95. Ἡ πιὸ πρόσφατη περιεκτικὴ ἐπισκόπηση τῶν τάσεων τῆς ἔρευνας στὸ ζήτημα αὐτὸ γίνεται ἀπὸ τὸν H. FLASHAR, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 333 κ. ἐξ.· πβ. ἐκτενέστερα T. ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΛΑ, *Προβολὲς στὸν Ἀριστοτέλη*, Θεσσαλονίκη 2000 [1998], σσ. 73 κ. ἐξ.

DAS «ZUGRUNDELIEGENDE» IN DER NATURPHILOSOPHIE DES ARISTOTELES UND DIE VORSOKRATISCHE PRINZIPIENLEHRE

Z u s a m m e n f a s s u n g

Hypokeimenon (Zugrundeliegendes, Subjekt, Substrat) ist ein Begriff, den Aristoteles in die philosophische Terminologie eingeführt hat und der auch von zentraler Bedeutung für seine Philosophie ist. Ausgehend von der syntaktisch-formalen Verwendung des *Hypokeimenon* als Subjekts einer Aussage macht es Aristoteles zum Träger (im ontologischen Sinn) einer Eigenschaft oder Bestimmung. Damit nimmt *Hypokeimenon* eine wichtige und vieldeutige Dimension an, indem ihm eine leitende Funktion sowohl bei der Definition der Substanz als auch bei der Erklärung des Naturgeschehens beigelegt wird. Die vorliegende Arbeit konzentriert sich auf die Untersuchung des *Hypokeimenon* im Rahmen der Naturphilosophie des Aristoteles, und zwar in Bezug auf seine Theorie von Bewegung und Veränderung.

Bei seiner Analyse der Struktur der Veränderung setzt sich Aristoteles mit den Meinungen früherer Philosophen über Anzahl und Charakter der ersten Prinzipien in der Natur auseinander und legt ihre Ansichten wider. Nach Aristoteles setzt Werden und Bewegen Pluralität von gegensätzlichen Prinzipien voraus; die Prinzipien sind nicht aus einander ableitbar und nicht auf ein Drittes rückführbar. Neben einem gegensätzlichen Prinzipienpaar muss noch ein Drittes angenommen werden, an dem sich die Gegensätze zeigen, das aber selbst nicht aus ihnen ableitbar ist. Sein Erklärungsmodell bezieht sich so auf drei *Archai*: *Hypokeimenon-Morphê/Eidos-Sterêsis* (*Phys.* I 7) und lautet: Immer gibt es erstens etwas, woraus das sich Verändernde wird, zweitens etwas, wozu das sich Verändernde wird, sowie drittens das «Zugrundeliegende», dasjenige nämlich, was in jeder Veränderung als identisches erhalten bleibt. Bezieht sich die Veränderung auf nur qualitative oder quantitative Merkmale oder auf die Ortsbewegung, ist das *Hypokeimenon* normalerweise ein konkreter Gegenstand, bezieht sich die Veränderung dagegen auf Werden und Vergehen eines Gegenstandes, ist das *Hypokeimenon* die sich durchhaltende Materie. Bei seiner Ursachenlehre (*Phys.* II 3, 7; *Met.* I 3) unterscheidet Aristoteles vier Grundursachen: Materialursache, Bewegungsursache, Finalursache, Formursache. Das *Hypokeimenon* wird jetzt als Materie aufgefasst bzw. mit der Materialursache identifiziert. Die frühen Philosophen kommen wiederum in Betracht (*Met.* I); bei der Auseinandersetzung des Aristoteles mit den Vorsokratikern dient ihm *Hypokeimenon* dazu, den materiell-dinglichen Träger der Qualitäten zu bezeichnen. Aristoteles zufolge kannten die frühen Philosophen höchstens zwei Ursachen (Materialursache und Bewegungsursache) und definierten diese zumeist oberflächlich. Aristoteles kommt zum Schluss, dass die früheren Philosophen (einschließlich Platons) die Ursachen nur undeutlich und unvollkommen erfasst haben.

In *Phys.* I und *Met.* I hat Aristoteles ein schon durchorganisiertes Bild der vorsokratischen Philosophie vor sich und unternimmt es, dieses Bild in verschiedenen Richtungen auszuwerten; in der ersten Schrift dient es der Entwicklung der Theorie von den drei *Archai*, während es in der zweiten Schrift der historischen Begründung der Lehre von den vier Grundursachen dient, wobei hier der Inhalt des Begriffs *Hypokeimenon* bereits vorhanden zu sein scheint. Schließlich sei es darauf hinzuweisen, dass die aristotelische Untersuchung der drei *Archai* (bei der der Stoff als Substrat definiert wird), der vier Grundursachen und anderer naturphilosophischer Themen in *Met.* XII die Vermutung nahelegt, die drei frühen Schriften (*Met.* XII, *Phys.* I und II) seien sachlich verwandt und miteinander verbunden, indem sie die aristotelische Prinzipienlehre in ihrer inneren Kohärenz darstellen; diese Annahme ließe sich jedoch angesichts der umstrittenen Problematik des aristotelischen Metaphysik-Begriffs wohl nicht endgültig entscheiden.

Ioannis G. KALOGERAKOS